

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra systematické teologie a filozofie

Mgr. Ludmila Otrubová

Pojetí smrti v křesťanství a islámu

Bakalářská práce

Vedoucí práce: ThLic. Mgr. Denisa Červenková, Th.D.

Praha 2020

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 19. listopadu 2020

Ludmila Otrubová

Bibliografická citace

Pojetí smrti v křesťanství a islámu [rukopis]: bakalářská práce / Ludmila Otrubová; vedoucí práce: Denisa Červenková. -- Praha, 2020. -- 55 s.

Anotace

Pojetí smrti v křesťanství a islámu

Bakalářská práce se zabývá přístupy k tématu smrti v křesťanství a islámu. Pro účely této práce je míněn především islám sunnitský a církve římsko-katolická. Popisuje pohled na smrt z její kulturní stránky – prožívání nemoci a umírání v rodinách a institucích v zemích s převažujícím islámským vyznáním a v naší zemi. Nastiňuje pojednání o smrti v posvátných knihách v Bibli a Koránu u obou monoteistických tradic a pohled náboženských autorit na smrt. Podstatná část je věnována pohřebním rituálům – přípravě těla zemřelého a pohřbu, jež jsou velmi dobře propracovány v islámské tradici, a církevnímu pohřbu s liturgií, který je významný z pohledu křesťanské tradice. Snahou je vystihnout hlavní rozdíly při pohřbívání svých zemřelých. Práce přináší pohled i na místa odpočinku zesnulých. Věnuje se pohřebišťům, hrobům a místům piety z hlediska jejich výzdoby a zabývá se pravidly návštěv na hřbitovech, jež jsou v islámu příčinou diskuzí. Práce je zakončena popisem pohřbívání muslimů v rámci České republiky.

Klíčová slova

křesťanství, islám, smrt, Bible, Korán, pohřeb, hřbitov, religionistika, eschatologie

Abstract

The Concept of Death in Christianity and Islam

The present bachelor's thesis investigates the approaches to the concept of death in Christian and Islam religions. For the purpose of this work, Roman-Catholic Church and Sunni faiths are compared. The thesis analyses views on death from cultural standpoints – the experience of terminal illness and dying within families and in institutions in this country as opposed to those with Islam faith prevailing, followed by the treatment of death in sacred books, the Bible and the Quran, in both the monotheistic traditions and respective religious authorities' interpretations of death. A substantial section is dedicated to burial rituals – the funeral mass in church with liturgy which are significant for the Christian tradition, and body preparation and the burial itself which are highly elaborate in the Islam tradition. An attempt is made at detecting and delimiting the main differences in burial practices. The work then introduces the various resting places of the dead, studying burial places, graves, tombs and other places of piety in the way they are decorated and the frequency at which they are visited (a matter of ongoing discussion in Islam). The work is concluded by a description of burial practices of Moslems living in the Czech Republic.

Keywords

Christianity, Islam, death, the Bible, the Quran, burial, funeral, rite, ritual, burial place, graveyard, grave, tomb, religious studies, eschatology

Počet znaků (včetně mezer): 108 477

Poděkování

Na tomto místě děkuji vedoucí mé bakalářské práce ThLic. Mgr. Denise Červenkové, Th.D. za její ochotu ujmout se vedení této práce, trpělivost, laskavý přístup a cenné připomínky vznášené v průběhu vzniku práce.

Obsah

Úvod	9
1. Kulturní dimenze – smrt v kultuře křesťanů a muslimů.....	10
1.1. Společenská situace v České republice.....	10
1.2. Vymezení pojmu smrt podle vědních oborů.....	11
1.3. Problematika nemocných a umírajících.....	12
2. Smrt v náboženských tradicích křesťanů a v islámu	17
2.1. Pojetí smrti v Bibli.....	17
2.2. Téma smrti v křesťanské tradici	18
2.3. Pojetí smrti v Koránu.....	20
2.4. Smrt v islámu.....	23
2.5. Období smutku a truchlení.....	24
2.6. Porovnání přístupu ke smrti v učení křesťanství a islámu.....	25
3. Pohřební rituály	28
3.1. Příprava těla zemřelého k pohřbu	28
3.1.1. Příprava těla zemřelého k pohřbu v islámu	28
3.1.2. Příprava těla zemřelého k pohřbu v křesťanství	29
3.2. Pohřbívání zemřelých	29
3.2.1. Pohřeb zemřelého v islámu a pohřební modlitba.....	29
3.2.2. Křesťanský pohřeb a liturgie	31
3.2.3. Pohřebiště v islámu.....	33
3.2.4. Naše pohřebiště.....	36
3.2.5. Vzhled hrobů a jejich návštěvy – vzájemné porovnání	37
3.2.6. Pohřbívání muslimů v ČR.....	41
Závěr.....	45
Seznam použitých zkratk	48
Seznam literatury	49

Úvod

To, že jednou zemřeme, víme všichni, a to především ze zkušenosti, kterou zažíváme s druhými lidmi. Kolem nás zaniká všechno živé, také rostliny, zvířata i my lidé, a také věci, které nás obklopují. Chceme vědět, co je smrt, jak si ji představovat, zajímá nás samotná událost smrti i posmrtný život. Klademe si otázku, zda po smrti ještě něco je, zda se smrtí není konec člověka. Plni napětí posloucháme zkušenosti lidí, kteří zažili klinickou smrt, ale zároveň se rádi tématu smrti vyhneme a po špičkách odcházíme, jako by se nás vůbec nikdy neměla dotknout.

Tato práce nabízí sondu do toho, jak k tématu smrti přistupují lidé, kteří se hlásí ke křesťanské a islámské duchovní tradici. Soustředím se především na srovnání pohřebních rituálů a pokusím se zachytit hlavní shody a rozdíly ve vztahu k mrtvým u obou monoteistických náboženských tradic. Práce pojednává především o islámu sunnitském, z území Levanty – Izraele, Palestinské autonomie a přilehlých států. Křesťanstvím je pro účely této práce míněna církev římskokatolická v České republice.

V současné době se často mluví o islámu, jenž se stal tématem diskusí laických i odborných. Chtěla bych touto bakalářskou prací přispět ke vzájemnému porozumění a poznávání jednotlivých tradic, eliminaci předsudků, na kterých je pak možné stavět dialog mezi náboženstvími. K tomu nás vybízí i Deklarace o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím – *Nostra aetate*, která všechny vyzývá: „[...], *aby se upřímně snažili o vzájemné porozumění a aby společně chránili a podporovali sociální spravedlnost, mravní hodnoty, mír a svobodu pro všechny lidi.*“¹ Je to cesta ke společnému žití a vycházení v míru, ke spolupráci na dobru a společensko-kulturních hodnotách.² Zároveň nás srovnání tradic obohatí a vede k našemu vlastnímu hlubšímu pochopení víry.

V této bakalářské práci bych chtěla navázat na studie Luboše Kropáčka, který se z hlediska katolické teologie náboženství v českém prostředí dlouhodobě zabývá srovnáním katolického a islámského pohledu na umírání a smrt.

¹ NAe 3. Deklarace o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím. *Nostra aetate*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. AAS 58 (1966) 740-744.

² Srov. NAe 2.

1. Kulturní dimenze – smrt v kultuře křesťanů a muslimů

1.1. Společenská situace v České republice

Křesťanská společnost se v čase vyvíjela a proměňovala. V dnešní době lze v širším smyslu mluvit spíše o společnosti založené na křesťanských základech, které do dnešní doby v různé míře sdílí. Lze sem zahrnout jak křesťany, tak občany, kteří se ke křesťanství aktivně nehlásí, nebo se dokonce vymezují proti křesťanství. Tím se pojem společnosti založené na křesťanských hodnotách stává pojmem geografickým, označujícím spíše územní celek než křesťanské hodnoty v úzkém slova smyslu. Tento vývoj se odráží v rozličnosti praktikovaných rituálů spojených s koncem lidského života. Socioložka Olga Nešporová se ve své studii dotazovala respondentů, jaký typ pohřbu by zvolili pro sebe, a rozdělila odpovědi podle vztahu k náboženství, místu bydliště a vzdělání. Z výsledků vyplynulo, že o sekulární pohřeb projevilo zájem nejvíce vysokoškoláků, lidí nevěřících a obyvatel velkých měst. Církevní pohřeb preferovali lidé s nižším vzděláním žijící na vesnicích, a lidé věřící v posmrtný život. Pohřeb bez obřadu volili nevěřící, nejvíce těchto respondentů se pro pohřeb bez obřadu vyslovilo v Plzeňském kraji. Varianta odpovědi „nevím“ se objevila nejčastěji u mladých lidí, mužů a nevěřících.³

Nazírání smrti společností, která se formovala na křesťanských základech, je tedy v současné době velmi rozmanité. Důvodem rozmanitosti pohřebních rituálů může být zejména vývoj, kterým společnost prošla v posledních dvou staletích i v oblasti náboženské. Mezi další ovlivňující faktory lze zařadit výkyvy politické situace. Následný odklon od církve je jejím nevyhnutelným důsledkem. O změně v prožívaných hodnotách, kterou přinesl vývoj společnosti, mluví Tomáš Kotrlý: „*V soudobé společnosti ,útěchu z naděje živým’, kterou nabízel církevní pohřeb, vystřídala ,krizová intervence u pozůstalých’ – specializovaná pomoc osobám, které se ocitly v krizi.*“⁴

³ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 172-182.

⁴ KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví. Právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. 1. vydání, Praha: Linde Praha, 2013, s. 19.

1.2. Vymezení pojmu smrt podle vědních oborů

S tématem smrti se setkáváme v mnoha oborech, např. v lékařství, antropologii, sociologii, thanatologii, psychologii, teologii a dalších. Podle svého zaměření se specializují na umírajícího, na procesy umírání, povědomí o smrti, ale také na péči o pozůstalé. Filozofie se táže, jestli o cestě ke smrti víme z naší zkušenosti o nás samotných, nebo jen ze zkušenosti jiných, a zda vůbec můžeme smrti porozumět. Je to zlo, nebo dobro, které nás potká? Jaký je smysl smrti?⁵ Ve studii pozorování představ a způsobů chování ke smrti Jacques Waardenburg vyvozuje, že pro značný počet kultur a náboženství biologická smrt představuje předěl mezi životem a smrtí. Smrt již předem ovlivňuje život a život se od počátku podvoluje moci smrti. Překonávat smrt se musí člověk pokoušet již zde, v životě.⁶

Thomas Macho ve své studii o smrti a truchlení píše: „*Každá představa smrti – bez ohledu na to, zda se jedná o smrt jiného člověka, nebo o budoucí vlastní smrt – naráží na elementární logický problém, že žádný systém si nedokáže bezprostředně představit svůj vlastní konec. Je-li však smrt neproniknutelná a neprobádatelná, lze ji jen stěží definovat.*“⁷

Vědní obory si své vlastní pojetí smrti definovaly v rámci svých specifických podmínek, ve kterých pracují. Zejména obory biologické daly pojmu smrti jasnou koncepci věnující se především lidskému tělu. Smrt je z pohledu lékařského a soudního definována jako nezvratná zástava srdeční činnosti, k níž se návazně pojí nezvratná zástava dýchání a nezvratný zánik všech funkcí mozku. Mluví se o biologické smrti mozku, která nastává v důsledku nedostatku kyslíku pro tkáň a jež je nezvratným stavem.⁸ Představuje pohled na fyzické lidské tělo.

Holisticky na smrt nahlíží lékařský obor thanatologie, který ve smrti vidí nejen zánik organismu, ale celého člověka. Přidává fakt, že člověk umírá od narození. Původ smrti je

⁵ Srov. SCHERER, Georg. *Smrt jako filozofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 8-11.

⁶ Srov. WAARDENBERG, Jacques. *Bohové z blízka. Systematický úvod do religionistiky*. Brno: Nakladatelství Georgetown, Ústav religionistiky filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 1997, s. 74.

⁷ ASSMANN, Jan – MACHO, Thomas. *Smrt jako fenomén kulturní teorie. Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. S doprovodnou studií Thomase Macha „Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě“. Praha: Vyšehrad 2003, s. 71.

⁸ Srov. ŠTEFAN, Jirí – HLADÍK, Jirí a kol. *Soudní lékařství a jeho moderní trendy*. Praha: Grada, s. 17.

podmíněn životem a život je dovolován smrtí.⁹ Podobně postupuje psychologie, jež se více než na samotného zemřelého ptá po procesu umírání a následně se věnuje doprovázení pozůstalých. Antropologie zkoumá teoretické základy způsobů a vzorců chování, jimiž se uvnitř jednotlivých kultur vyrovnáváme se smrtí. Antropologie smrti pak přibližuje obrazy smrti, představy o posmrtném životě, rituály truchlení a formy pohřbívání.¹⁰

Tematice smrti se nikdy nevyhýbala ani teologie. Ve svých počátcích byla věda o konečných věcech spíše okrajovou disciplínou. Přelom, o kterém se mluví jako o tzv. eschatologickém obratu, se datuje do poloviny 20. století a posunul eschatologii jako vědu ve své důležitosti do středu celé teologie.¹¹ Ve svém působení se věnuje učení o lidské smrti jako o konci jednotlivého člověka i světa.¹² Eschatologie jako věda o posledních věcech se však nezaměřuje pouze na pojednání o tom, co se děje po smrti člověka, ale učí nás chápat, že Bůh se nám sděluje a dovršuje v Ježíši Kristu a že člověk ve víře, naději a lásce je už nyní spojen s Bohem. Darem dostává svobodu, se kterou míří celým pozemským životem ke smrti, osobnímu soudu a ke konečnému osudu člověka.¹³ Z teologického pohledu je člověk od Boha obdařen důstojností, kterou mu nelze upřít ani v životě, ani po jeho skonání. Tato důstojnost je v českém právním prostředí dokonce garantována zákonem. Ten zakazuje chovat se k lidským ostatkům nedůstojně.¹⁴

1.3. Problematika nemocných a umírajících

Před pojednáním o tématu smrti, bych se ráda věnovala problematice péče o nemocné a umírající. Neustále se vyvíjející společnost mění i své postoje k nemocným a umírajícím. V současné době se v souvislosti se smrtí mluví především

⁹ Srov. HAŠKOVCOVÁ, Helena, *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2000, s. 74.

¹⁰ Srov. MALINA, Jaroslav. Encyklopedie antropologie [online]. 2 vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2011 [2018-11-16]. Elportál. Dostupné z: <<http://is.muni.cz/elportal/?id=962501>>.

¹¹ Srov. NOVOTNÝ, Vojtěch. *Úvod k eschatologii*. Praha: KTF, 2011, s. 53. <[2020-11-01]. http://ktf.cuni.cz/~novotny/statistiky/eschatologie/novotny_uvod_k_eschatologii.pdf>.

¹² Srov. tamtéž, s. 6-7.

¹³ Srov. MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium a pastorači*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 524-525.

¹⁴ Srov. Ustanovení § 4 písmeno f) Zákona č. 193/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a dalších související zákony.

o institucionalizované smrti.¹⁵ Jen zlomek lidí umírá doma.¹⁶ Razantní změna se týká posledních osmdesáti let. Proč lidé neumírají doma v kruhu rodiny a přátel?¹⁷ Můžeme se pouze domnívat, jaké důvody přispívají k této situaci. Lze sem zařadit např. ekonomické problémy ve společnosti, špatné rodinné vztahy, psychickou náročnost doma poskytované péče. Tuto situaci jen podporují mýty, které se ve společnosti o umírání tradují. Patří k nim např. spojení konce života s bolestí, osamocení při umírání, představa, že vše potřebné nejlépe zajistí instituce, že smrt nepatří k očím rodiny a dětí.¹⁸ Jde ruku v ruce s osamělostí člověka. Poskytovaná péče v cizím anonymním lidmi v instituci nenahradí péči v domácím prostředí a bezprostřední kontakt se svými blízkými. Přítomnost rodiny, přátel je nedoceňovaná. Nefunguje-li, nachází se člověk v izolaci. Hovoří se o smrti sociální¹⁹, která pak nastupuje dříve než smrt tělesná.

V předminulém století se nejčastěji umíralo doma v kruhu rodiny. Z dnešního pohledu se nám tato situace jeví jako ideální a přirozená, ale nutno podotknout, že zdravotní péče tehdy nebyla na současné úrovni a množství nemocnic a jiných zařízení nedosahovalo současných počtů. Přirozeným důsledkem tehdejší společenské situace tak byla přítomnost rodiny u svých blízkých v době konce jejich života. Řada institucí u nás se vydává tímto směrem, přebírá z minulosti to dobré, a tak vznikají instituce jako Domácí péče, Domácí hospicové hnutí, Diakonie, Charita, které se zaměřují na pomoc lidem v péči o nemocné a umírající.

¹⁵ Institucionalizovaná smrt se popisuje jako konec života strávený mimo domov v instituci. Člověk opouští své sociální prostředí. Obrat by mohl nastat v případě rozmachu hospicového hnutí a služeb poskytujících péči v domácím prostředí. In VORLÍČEK, Jiří – ADAM, Zdeněk – POSPÍŠILOVÁ, Yvona. a kol. *Paliativní medicína*. Druhé, přepracované a doplněné vydání, Praha: Grada, 2004, s. 423.

¹⁶ Srov. Podle výzkumu, který provedla agentura STEM/MARK pro Hospicové hnutí Cesta domů v roce 2013 si 78 % respondentů přeje zemřít doma. Pokud by to mělo být jinde, tak preferovaným místem je hospic (11 %) a nemocnice (9 %), (preferance při volbě ovlivňuje vzdělání a náboženství). Místa jako sociální lůžka nebo léčebny dlouhodobě nemocných nejsou žádané. Pouze 7 % lidí si přeje neumírat doma. STEM/MARK. *Umírání – nový výzkum, nové výsledky*. [2020-08-20]. <<https://www.umirani.cz/sites/default/files/custom-files/cesta-domu-zprava-umirani-a-pece-0-nevylecitelne-nemocne-2013.pdf>>.

¹⁷ Srov. Podle dat Českého statistického úřadu v roce 2016 zemřelo doma pouze 20,8 % lidí, 73,9 % zemřelo v zařízeních lůžkových zdravotnických a sociálních, 5,2 % zemřelo jinde. Český statistický úřad. *Vývoj úmrtnosti v České republice v roce 2006-2016*. (12.12.2017) [2020-07-04]. <<https://www.czso.cz/documents/10180/45964394/1301251719.pdf/9a4a1d35-515e-48e1-90da-298c924089d0?version=1.0>>.

¹⁸ Srov. SKÁLA, Bohumil – SLÁMA, Ondřej – VORLÍČEK, Jiří – KABELKA, Ladislav. *Paliativní péče o pacienty v terminálním stadiu nemoci. Doporučený diagnostický postup pro všeobecné praktické lékaře*. Společnost všeobecného lékařství ČLS JEP, 2011, s. 11-14.

¹⁹ Sociální smrt lze popsat jako nedostatek nebo absenci sociálních kontaktů projevující se psychickým diskomfortem. In DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů v domovech pro seniory*. Praha: Grada Publishing a. s., 2012, s. 35.

Z evropské společnosti nyní přejdeme k zemím s převažující islámskou kulturou. Náboženství a stát se tady intenzivně prolínají, čímž zasahují do všech vrstev společenského života. V islámu je kladen silný důraz na rodinu a hodnoty s tím související. Je pojmána jako základní článek obce věřících (umma). Často lze vidět ještě pospolitost v rámci velkorodiny.²⁰ Rodinná soudržnost je hmatatelná i v životních situacích nemoci a smrti. Rodinní příslušníci se schází často i ve velkém počtu kolem nemocného jak v jeho rodinném prostředí, tak i v nemocnici. Intenzivně se o něho starají, poskytují mu pohodlí nejen po stránce psychické a duchovní, ale i fyzické, nezřídka zajišťováním základních životních potřeb.²¹ Není neobvyklé, že u lůžka nemocného tráví rodina nemalou část dne i noci, modlí se a předčítá z Koránu. Navštěvovat nemocné patří mezi chvályhodné skutky, jak říkají četné hadíthy. Mezi ně patří i hadíth o skutcích navštívení nemocného, podávání jídla a pití hladovému a žíznivému.²²

Postarat se o svého rodinného příslušníka v době nemoci, stáří i v době jeho odcházení je pro muslimské věřící samozřejmostí. Luboš Kropáček k tomu doplňuje: „[...] , že instituce typu starobinců nebo domovů důchodců byly v muslimském světě až do poslední doby prakticky nemyslitelné.“²³ Muhammadův pokyn zní jasně: „[...] navštěvovat nemocné, účastnit se pohřbu a modlit se za nebožtíka“.²⁴ Totožné příkazy vycházejí z tradice, jež najdeme ve vyprávění al-Buchářího i Muslima. Za vykonání těchto skutků je přislíbena odměna v ráji (džanna), a to rajske ovoce.²⁵

I v naší společnosti je běžné navštěvovat nemocné, a to bez ohledu na vyznání. Z výše uvedeného ale plyne, že charakter návštěv je jiný než u lidí, kteří se hlásí k duchovní tradici islámu. Rozdíly vidíme zejména v délce trvání návštěv a jejich frekvenci, která

²⁰ Srov. PAVLINCŮVÁ, Helena a kol. *Slovník judaismus, křesťanství, islám*. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 431.

²¹ Srov. ŠPIRUDOVÁ, Lenka a kol. *Pečujeme o klienty odlišných etnik a kultur. Transkulturní péče v praxi. Uživatelský manuál pro zdravotnická zařízení v ČR* (výstup projektu „Překonání komunikačních bariér při péči o pacienty odlišných etnik a kultur“ pro MZČR). s. 80. (2.2004) [2020-07-24]. <http://www.meta-ops.cz/sites/default/files/pecujeme_o_klienty_odlisnych_etnik_a_kultur.pdf>.

²² Srov. AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrady spravedlivých. Sbirka výroků proroka Muhammada*. Překlad Petr Pelikán. Nakladatelství AMS, 2008, hadíth 896, s. 297.

²³ KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu. ONDRAČKA, Lubomír – KROPÁČEK, Luboš – HALÍK, Tomáš – LYČKA, Milan – ZEMÁNEK, Marek. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010, s. 58.

²⁴ Tamtéž, s. 63.

²⁵ Srov. AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrady spravedlivých*, hadíthy 897, 898, s. 298.

u nás není tak častá. Zároveň nebývá tak běžné, aby se návštěva v nemocnici přímo podílela na ošetrovatelské péči u hospitalizovaného nemocného.

Setkání s nemocí a se smrtí obvykle přináší bolest, smutek, žal, zármutek, úzkost, jež mohou mít mnoho podob různé intenzity. Vyskytují se jak na straně nemocného a umírajícího, tak na straně doprovázející rodiny. Za účelem objasnění těchto postojů bylo provedeno množství výzkumů, v nichž se ukázalo, že víra v Boha může napomoci vyrovnat se se ztrátou u části věřících respondentů, nicméně v porovnání s kontrolní skupinou nevěřících respondentů se neprojevil až tak významný rozdíl²⁶. Prokazatelně však ke smíření se smrtí napomáhá víra tam, kde bychom respondenty mohli pokládat za „hluboce věřící“.²⁷ V dalším období bylo provedeno několik výzkumů s obdobnou tematikou, ale nejasnými, někdy dokonce protikladnými výsledky. Někteří výzkumníci situaci popsali jako nevýznamný vztah mezi zkoumanými předměty.²⁸

K získání validních informací z výzkumů zaměřených na prožívání úzkosti při ztrátě blízké osoby, byly prvně definovány různé nástroje k měření úzkosti. Pomocí nich se ukázalo, že úzkost ze smrti je ovlivněna řadou faktorů, mezi něž patří nejen religiozita, spiritualita, ale i pohlaví, věk a kultura. K nim se řadí i studie Davida Lestera, který neprokázal silný vztah mezi strachem ze smrti a náboženskou vírou. Popsal fakt, že se lidé pod vlivem strachu ze smrti mohou k víře upnout,²⁹ nebo naopak víru v Boha ztratit. Olga Nešporová vidí v porovnávaných výzkumech souvislost, že víra a praktikování náboženství a vyrovnání se se smrtí mají souvislosti. Výzkum byl prováděn i u lidí žijících duchovní tradicí islámu. Výzkum prováděli David Lester společně s Abdel-Khalekem a ve své studii zjistili, že religiozita v muslimské tradici a úzkost ze smrti na sobě nejsou významně závislé.³⁰

²⁶ Tuto skutečnost přikládala Elizabeth Kübler-Rossová v prováděném výzkumu metodickým potížím a nejasnou definicí významu slova věřící.

²⁷ Srov. KÜBLER-ROSS, Elizabeth. *O smrti a umírání. Co by se lidé měli naučit od umírajících*. Praha: Portál, 2015, s. 288.

²⁸ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*, s. 257.

²⁹ Srov. CHAGGARIS, M. – LESTER, D. Fear of death and religious belief. *Psychological Reports*. 1989; 64: 274. [2020-07-31]. <<https://austinpublishinggroup.com/psychiatry-behavioral-sciences/fulltext/ajpbs-v4-id1061.php>>.

³⁰ Srov. LESTER, D. – ABDEL-KHALEK AM. Religiosity and death anxiety using non-West scales. *Psychological Reports*. 2008; 103: 652. [2020-07-31]. <<https://austinpublishinggroup.com/psychiatry-behavioral-sciences/fulltext/ajpbs-v4-id1061.php>>.

V následující kapitole se podíváme na to, jak k tematice smrti přistupují dvě konkrétní monoteistické tradice. První z nich, římskokatolická, významně formovala a stále ještě formuje evropské kulturní prostředí v základních výrazech a v porozumění tematice smrti. Druhá tradice, jíž věnujeme pozornost, v posledních desetiletích výrazněji zasáhla vlivem migračních vln zejména západoevropské země a nutí nás ptát se po možnostech vzájemného dialogu mezi sekulární a detradicionalizovanou, nicméně stále ještě křesťanskou podobou kulturních a náboženských hodnot.

2. Smrt v náboženských tradicích křesťanů a v islámu

Smrt ve spojitosti s vírou není vnímána jako konečná zkáza člověka. Smrt je brána k nebeskému království, je to návrat k Bohu.³¹ Anselm Grün říká: „*Ve smrti se každý člověk setká s Bohem a sám se sebou v obnažené pravdě. To neplatí jen pro křesťany, ale pro lidi všech náboženství. Ti ve smrti poznají Boha, kterého hledali ve svém náboženském vyznávání a své víře.*“³²

2.1. Pojetí smrti v Bibli

Když přistupujeme k tomu, abychom promýšleli závažná témata lidské existence, opíráme se o Písmo a tradici. Nejprve se proto alespoň ve stručnosti podívejme na to, jakým způsobem je pojednána smrt a smrtelnost člověka v Písmu. Ihned na začátku První knihy Mojžíšovy v meditaci o stvoření je člověk zpravován o tom, že je stvořen z prachu Země a v prach se navrátí.³³ Smrtelnost člověka je v knize Samuelově přirovnávána k rozlité vodě.³⁴ Starozákonní smrt je chápána jako trest, který postihuje člověka, a je vnímána negativně. Také bezdětnost, nemoc i předčasná smrt vedou k odloučení od živého. Myslí se tím především odloučení od Hospodina. Je opakem života, jehož naplněním je dlouhý život, plný radosti z potomků a hojnost darů země.³⁵ V knize Jób se mluví o říši šeré smrti.³⁶ Mrtví sestupují do podsvětí tzv. šeolu³⁷, kde přebývají jako stín. Smrt nepředstavuje pouze zkázu, mrtví jsou odděleni od světa živých, nejsou zde vzájemné vztahy a není zde Hospodin, je jakýmsi bytím a nebytím zároveň.³⁸ Chvála Hospodinu v podzemí nezazní³⁹, je tam mlčení a osamění, je to území bez Hospodina.⁴⁰

Pojetí smrti se mění v souvislosti s novým myšlením v období exilu a po něm, smrt už není tím posledním pro člověka. Potkává spravedlivého i hříšníka a smrt již nepředstavuje trest za hřích. V písních o služebníku Hospodinově je vysvětlena jako zástupné utrpení,

³¹ Srov. ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Poradenství pro pozůstalé. Principy, proces, metody*. 2. aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing a. s., 2013, s. 91.

³² GRÜN, Anselm. *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, s. 8.

³³ Srov. Gn 3,19

³⁴ Srov. 2S 14,14

³⁵ Srov. RATZINGER. Joseph. *Eschatologie. Smrt a věčný život*. 3. vyd. Brno: Barrister a Principal, 2017, s. 56.

³⁶ Srov. Jb 28,3

³⁷ Vykreslení šeolu je zapsáno v Ž 88, 10–13.

³⁸ Srov. RATZINGER. Joseph. *Eschatologie*, s. 57.

³⁹ Srov. Ž 30,10; 6,6

⁴⁰ Srov. RATZINGER. Joseph. *Eschatologie*, s. 57-58.

kteří člověka proměňuje, očišťuje, a tím smrt nabývá kladného významu. Jako existuje společenství s Hospodinem na Zemi, tak síla vztahu s Hospodinem zůstává i po fyzické smrti člověka. Dále už šeol není místem beznaděje.⁴¹ „Komunikace je život [...] a nedostatek komunikace je smrt“, takto interpretuje Ratzinger verš 26 ze žalmu 73.⁴² Žalmista vychází z pojmu Boha a společenství člověka s Bohem, verš nelze interpretovat jako nauku o nesmrtnosti, ale jako myšlenku o překování smrti, která nachází své místo i v křesťanském přemítání o smrti.⁴³

Nový zákon navazuje na Starý zákon. Ani tady není smrt velebena a přetrvává radost z potomků a darů Země. Přesto je zde radikální novost. Ze smrti nás vysvobodil Kristus svým obětováním spravedlivého za nespravedlivé a překonal tak smrt. Sv. Pavel říká: „Jako poslední nepřítel bude přemožena smrt.“⁴⁴ Bůh Ježíš sestoupil do šeolu, tedy do míst, kde nebyl veleben Bůh, a z místa bez komunikace se stalo místo přítomnosti samotného Boha.⁴⁵ Ratzinger ve svém pojednání o eschatologii, smrti a věčném životě vysvětluje ustálenou formulaci, že křesťan umírá do smrti Kristovy tím, že smrt jako nepřítel člověka je poražena tam, kde se člověk oddá důvěřující lásce Kristově, umírá v Kristu a s Kristem⁴⁶, a tak promění smrt v život, život v blaženost. Akceptací umírání člověk dopívá k věčnému životu.⁴⁷

2.2. Téma smrti v křesťanské tradici

Tématem smrti a posledních věcí člověka se v křesťanské teologii zabývá několik oborů, které se v jádru vzájemně potkávají a rozvíjejí. Smrtí, posledními věcmi člověka a nadějemi se zabývá eschatologie. „[...] tělesná smrt je přirozená [...]“⁴⁸ „Smrt je ukončením pozemského života“⁴⁹ „Duše se oddělí od těla.“⁵⁰ Smrt člověka rozděluje, je jsoucnem složeným, smrt proniká celou lidskou osobou.⁵¹ „V této důvěře chceme raději

⁴¹ Srov. RATZINGER. Joseph. *Eschatologie*, s. 58-60.

⁴² Tamtéž, s. 62.

⁴³ Srov. tamtéž, s. 62.

⁴⁴ 1K 15,26

⁴⁵ Srov. RATZINGER. Joseph. *Eschatologie*, s. 64.

⁴⁶ Srov. Zj 14,13

⁴⁷ Srov. RATZINGER. Joseph. *Eschatologie*, s. 67.

⁴⁸ KKC 1006. *Katechismus katolické církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

⁴⁹ KKC 1007.

⁵⁰ KKC 1005.

⁵¹ Srov. Mezinárodní teologická komise. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*. Olomouc: Centrum Aletti. Refugium Velehrad-Roma. 2008, s. 63.

odejít z těla a být doma u Pána. ⁵² Smrt je přechod, který člověka uvádí do společenství s Kristem. *„Život těch, kdo v tebe věří, nezaniká, ale ve smrti se naplňuje, a když se rozpadne naše pozemské obydlí, dostaneme u tebe domov věčný.“* ⁵³

II. vatikánský koncil o samotné smrti hovoří jako o tajemství smrti: *„Záhada lidského údělu nejvíce vystupuje tváří tvář smrti. Člověka netrápí jenom bolest a postupný tělesný úpadek, ale také – ba více – strach z trvalého zániku.“* ⁵⁴

Mezinárodní teologická komise v dokumentu O některých aktuálních otázkách eschatologie na adresu smrti uvádí: *„Nikdo se nesmí stydět za přirozené pocity odporu, které zakouší vzhledem ke smrti.“* ⁵⁵

„Odpor, který člověk zakouší tváří tvář smrti, a možnost tento odpor překonat představuje typicky lidské chování, které se kompletně odlišuje od chování jakéhokoli živočicha. Z toho hlediska platí, že smrt je příležitost, při níž se člověk může a má projevovat jako člověk. Křesťan kromě toho však může překonat strach ze smrti, když se opře o další zřetele.“ ⁵⁶

Téma smrti patří ke klíčovým místům křesťanského života. Je součástí středu křesťanova života. Při křtu se ponořením do křestní vody stáváme křesťany, čímž jsme se svátostně ponořili do Kristovy smrti a umírá v nás starý člověk. S Kristem jsme sjednoceni tak, že máme účast na jeho smrti, a když zemřeme, věříme, že s ním budeme i žít a budeme mu podobní i ve zmrtvýchvstání. ⁵⁷ Ti, kdo vírou náleží Ježíši, vyznávají, že pro naši spásu sestoupil z nebe, stal se člověkem, byl za nás ukřižován, umučen, pohřben a třetího dne vstal z mrtvých. ⁵⁸

„Jádrem a ohniskem radostné zvěsti, jak ji hlásal Kristus, je spása. Spása je velký Boží dar a neznamená jen osvobození ode všeho, co člověka trápí a utlačuje, nýbrž přináší

⁵² 2K 5,8

⁵³ Katolická církev. *Misál na neděle a význačné dny liturgického roku*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 2008. Preface 1. za zemřelé.

⁵⁴ GS 18. Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě. *Gaudium et spes*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. AAS 58 (1966) 1080-1120.

⁵⁵ Mezinárodní teologická komise. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*, s. 62.

⁵⁶ Tamtéž, s. 63-64.

⁵⁷ Srov. Ř 6,4–8.

⁵⁸ Srov. Nicejsko-cařihradské vyznání viry.

především osvobození od hříchu a od zlého ducha. [...] S konečnou platností jsme sice tuto spásu získali jeho smrtí a zmrtvýchvstáním, musí se však s trpělivostí realizovat i v průběhu lidských dějin, aby se zcela naplnila až v den posledního Kristova příchodu, o němž nikdo, kromě nebeského Otce, neví, kdy nastane.“⁵⁹

V teologické reflexi také věnujeme v poslední době zvýšenou pozornost tomu, jak se změnil vztah společnosti ke smrti. Podle Josefa Ratzingera se dnes smrt stala natolik znepokojivou, že se ji snažíme skrýt v nemocnicích a dalších institucích, čímž se má docílit ochrany našeho vědomí. Následkem je dehumanizace samotného života. Na druhé straně se smrtí snad i chlubíme a představujeme ji tak často, až se z ní stává jen nevýznamný pojem, za kterým nevidíme žádnou osobu.⁶⁰

Stejně jako na umírání se společnost dívá i na smrt. Přesněji řečeno – spíše nedívá, protože: „[...] dnešní člověk a současná společnost vytěsňují smrt ze svého vědomí.“⁶¹ Máme ze smrti snad strach? Jak píše ve své studii Philippe Ariès, dříve neměli lidé ze smrti strach, byla to běžná součást života. V 19. století nastává zlom, který se projevuje ve zvýšené intenzitě truchlení a žalu. Strach a úzkost nevyvolává už jen vlastní smrt, ale především odloučení od blízkých.⁶² Georg Scherer naopak tvrdí, že se dnes smrt z vědomí neodsunuje, ale vytváří se nové chápání smrti založené na vědě a odpovídající racionální společnosti.⁶³

2.3. Pojetí smrti v Koránu

V Koránu je smrt charakterizována jako ztráta života a oddělení duše od těla. Stala se nevyhnutelným osudem každého člověka a také Proroka.⁶⁴ Súry z mekkánského období, které se datují do let 610-622, líčí velmi barvitě eschatologické představy. Zejména súry prvního mekkánského období charakterizují konec světa, vyhlídky na soudný den a věčný

⁵⁹ EN 9. Pavel VI. *Evangelii nuntiandi*. Hlásání evangelia z 8. prosince 1975. Praha: Zvon. AAS 68 (1976) 5-76.

⁶⁰ Srov. RATZINGER, Joseph. *Eschatologie*, s. 49-51.

⁶¹ SCHERER, Georg. *Smrt jako filozofický problém*, s. 35.

⁶² Srov. ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti. Díl 2: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo. 2000, s. 378.

⁶³ Srov. SCHERER, Georg. *Smrt jako filozofický problém*, s. 35.

⁶⁴ Srov. Korán 21:34–35 *Žádnému ze smrtelníků, kteří před tebou byli, jsme nesmrtelnost nedali. A jestliže ty zemřeš, budou snad oni nesmrtelní? Každá duše smrti okusí; a zkusíme vás zlým i dobrým co pokušením, a k Nám budete navráceni.*

úděl každého jednotlivého člověka.⁶⁵ Již z názvů jednotlivých súr lze vysledovat jejich apokalyptický charakter.⁶⁶ Tak např. začátek súry 56 vykresluje zkázu Země, navazuje podrobným popisem ráje a pekla, vypočítává zde kromě různých Božích zázraků stvoření i samotnou smrt.⁶⁷ Ve své poslední části se vrací k apokalyptickým vizím a vyobrazuje poslední soud s jeho tresty. Muhammad chtěl prostřednictvím těchto súr odvrátit obyvatele od modloslužby a získat je pro víru v jednoho Boha. Odmítá zde jakýkoliv kompromis s nevěřícími. Tomu odpovídá jazyk, verše jsou krátké a útočné, s náhlými zvoláními a přísahami.⁶⁸

Eschatologické líčení v druhém mekkánském období je již jen v pozadí, přesto se i zde vyskytují bohaté popisy týkající se posledních věcí člověka, např. pekla.⁶⁹ Do tohoto období náleží i súra Království, jež v začátku mluví o stvoření smrti i života a Bohu mocném a odpouštějícím.⁷⁰

Třetí mekkánské období se částečně svými tématy navrácí k druhému období, ale zároveň chce oslovit i společnost mimo Mekku a obrací se k Medíně. Poezie se mění v prózu. Eschatologické motivy se již téměř nevyskytují, zdůrazňuje se Boží jedinnost a všemohoucnost ve vyprávění proroků. Ovšem první část súry 16 je protkána některými pojmy vztahujícími se k posledním věcem člověka. Již první verš mluví o posledním soudném dnu.⁷¹ V jeho následující části je výklad ráje jako zahrady Edenu.⁷² Súra obsahem navazuje na předchozí súru 45.

Od mekkánského lze oddělit období medínské. Přelom nastává v době přesunu Proroka do Medíny roku 622 (hidžra). V tomto období se obsah Koránu mění jak literárně, tak i obsahově a stává se zákoníkem. Přináší pokyny v rámci obce věřících

⁶⁵ Srov. KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Praha: Vyšehrad. 6. opravené vydání. 2015, s. 82.

⁶⁶ Některé z názvů súr Koránu v překladu Ivana Hrbka mají apokalyptický charakter – Zemětřesení, Svinutí, Rozpuknutí, Zmrtvýchvstání, Nezvratná událost, Nevyhnutelná, Rozštěpení.

⁶⁷ Srov. Korán 56:60 *Jsmo to My, kdo smrt mezi vámi ustanovili; a nikdo nás nemůže předejít.*

⁶⁸ Srov. HRBEK, Ivan. Poznámky a vysvětlivky. In Korán. Z arabského originálu Al Qur'án podle různých vydání přeložil, předmluvou, komentářem a rejstříkem opatřil Ivan Hrbek. Československý spisovatel, s. r. o., 2012, s. 619.

⁶⁹ Srov. Korán 37:62–65

⁷⁰ Srov. Korán 67:2 *Jenž stvořil smrt i život, aby vyzkoušel, kdo z vás bude v skutcích nejlepší – a On mocný je i odpouštějící –.*

⁷¹ Srov. Korán 16:1. *Rozhodnutí Boží určitě přijde, nesmažte se je tedy uspišit! [...].*

⁷² Srov. Korán 16:31–32 *A do zahrad Edenu vejdou, pod nimiž řeky tekou, a tam vše, čeho se jim zachce, mít budou. A takto Bůh bohabojné odměňuje, ty, které andělé k sobě vzali, zatímco oni dobré konali; a řeknou jim? „Mír budiž s vámi. V odměnu za to, co jste činili, vejděte do ráje!“*

i mimo ni, k jiným skupinám. Obrací se k židům a vlažným muslimům a přemítá o odměně nebe pro věřící a údělu pekla pro nevěřící. A smrt dostihne člověka na všech místech, tedy všude, kde se nachází i schovává.⁷³ K pohanům se již v těchto súrách neobrací.

Významné místo v islámu zaujímají andělé, kteří disponují různými úkoly. Jmenovitě se v Koránu pojednává o andělech (malá'ika) Gabrielovi a Michaelovi,⁷⁴ Hárútovi a Márútovi,⁷⁵ Málíkovi⁷⁶ a andělu smrti zvaném 'Azrá'íl. Jmenné označení má také skupina devatenácti andělů zvaných zabáníja, kteří střeží peklo.⁷⁷

Za eschatologické anděly jsou považováni andělé 'Azrá'íl a Isráfíl. První z nich na Boží pokyn odděluje duši od těla,⁷⁸ která přechází do mezsivěta (barzach). Přesné dění mezi smrtí a soudným dnem Korán nepopisuje, ale podle lidové tradice se bezprostředně po uložení mrtvého do hrobu (qabr) ujímají své funkce andělé Munkar a Nakír. Vedou se zemřelým rozhovor, v němž se ptají na Posla Božího.⁷⁹ Velký úkol čeká na anděla Isráfíla. V poslední den všechny svolá, vzkřísí mrtvé a džiny a shromáždí je před Bohem, který je bude soudit podle skutků a víry. Rozdělí je na ty, kteří půjdou do ráje,⁸⁰ a ty, které budou čekat pekelná muka.⁸¹ Jedny seřadí po pravici a druhé po levici.⁸²

⁷³ Srov. Korán 62:8 Rci: „Smrt, před níž prcháte, se s vámi věru setká! [...]“. Podobně zní súra 4:78 *At kdekoli budete, smrt vás zastihne, i kdybyste byli ve věžích opevněných.* [...].

⁷⁴ Srov. Korán 2:97–98 (Džibríl, Miká'íl) Poprvé je jmenován anděl jménem. Rci: *Kdo je nepřítelem Gabriela...neboť on seslal – z dovolení Božího – do srdce tvého zjevení jako potvrzení pravdivosti poselství i jako správně vedení i zvěst radostnou pro věřící. Ten, kdo je nepřítelem Boha a andělů a poslů Jeho a Gabriela a Michaela...vždyť i Bůh je nepřítelem nevěřících!*

⁷⁵ Srov. Korán 2:102 [...] *Ti dva nezačali nikoho učit, aniž řekli: „My jsme toliko pokušitelé, nebud' tedy nevěřící!“* Podle Iva Hrbka jde o legendu o dvou pokušitelích, která je velmi stará a pochází nejspíš z indo-iránského území.

⁷⁶ Srov. Korán 43:77 *A budou volat: „Málíku, nechť Pán tvůj s námi skončí!“ A odpoví jim: „Zde zůstanete vskutku.“* Je to anděl hlídající peklo.

⁷⁷ Srov. KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*, s. 86.

⁷⁸ Srov. Korán 32:11 Rci: „*Anděl smrti, jenž vás na starosti má, vás povolá a potom budete k Pánu svému navráceni!*“

⁷⁹ Srov. KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*, s. 82.

⁸⁰ Srov. Korán 16:32–33 [...] *ty, které andělé k sobě vzali, zatímco oni dobře konali; a řeknou jim: „Mír budiž s vámi. V odměnu za to, co jste činili, vejděte do ráje!“*

⁸¹ Srov. Korán 47:27 *A jak jim bude, až andělé je povolají, bijíce je po tvářích a po zádech jejich!*

⁸² Srov. KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*, s. 83.

2.4. Smrt v islámu

Islám chápe smrt (*'al-mawt*) jako ukončení pozemského života, je označována také jako druhé konečné zrození (*an-naš'a* a *al-nachíra*).⁸³ Přijetí islámu přineslo zcela nový pohled na smrt. Je to odchod do jiného světa. Není to událost pozemského charakteru, člověk na dění v jeho životě nemá vliv, jeho život i konec jsou zcela závislé na vůli Boží. Situace, které se tak odehrávají v jeho životě, chápe jako prostředníky. Tato představa změnila nejen pohled na smrt, ale i na život.⁸⁴ Ten se stal nedotknutelný.⁸⁵ „*Vlastní smrt je chápána jako oddělení duše od těla, které provede podle Boží vůle anděl Azrá'íl.*“⁸⁶ Také van Ess uvádí, že pozemská existence není úplně ukončená, dokud člověk v hrobě nepodaří zprávu andělům o svém životě. Těžko by ji podal později bez duše, v takovém případě by se musela duše minimálně jednou vrátit.⁸⁷

V islámské praxi se připomíná, že smrt čeká na každého. Ve slovech útěchy se nejčastěji odráží víra v odměnu v posmrtný život a pobídka k trpělivosti: „*Všichni patříme Bohu, a Jemu se nakonec vrátíme. [...] Alláhu patří i to, co dal, i to, co si vzal. Každá věc u Něj má určený čas, proto buďte trpěliví a očekávejte odměnu.*“⁸⁸

Bronislav Ostránský k tomu vysvětluje: „*Moment smrti se velmi často objevuje v nejranějších súrách prvního mekkánského období Muhammadova zjevení. Smrt přestala být chápána jako konec života, ale jako závěr předurčeného času (adžal), který byl člověku vymezen jako zkouška na tomto světě (dunjá). Posmrtné bytí na onom světě (al-áchira) pak nebude záviset na ničem jiném, než jsou upřímná lidská víra, skutky a milosrdenství Boží.*“⁸⁹

⁸³ Srov. PAVLINCOVÁ, Helena a kol. *Slovník: judaismus, křesťanství, islám*, s. 437.

⁸⁴ Srov. OSTRÁNSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*. Praha: Nakladatelství Libri, 2009, s. 179.

⁸⁵ Srov. Korán 17:33 *A nezabíjejte osoby, jež Bůh zakázal zabíjet, leda podle práva. A byl-li někdo zabit nespravedlivě, dali jsme jeho nejbližšímu pravomoc jej pomstít, nechť však při zabítí nepřehání, vždyť zajisté mu bude pomoheno.* Verše 24–41 jsou nazývány „dvanácti příkázáními islámu“, jak uvádí Ivan Hrbek v překladu Koránu.

⁸⁶ KROPÁČEK, Luboš. *Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu*, s. 58.

⁸⁷ Srov. ESS van, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra. Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam*. Band IV mit Gesamtregister der Bände I-VI. Berlin, New York: de Gruyter, 1997, s. 528.

⁸⁸ OMIĆ, Emir. *Religionistika. Islám*. In STEJSKAL, David – ŠEJVL, Jaroslav a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011, s. 309.

⁸⁹ OSTRÁNSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, s. 180.

V islámské kultuře je lidský život akceptován jako dar Alláha a po smrti i mrtvé tělo náleží Bohu, nikoli člověku samotnému nebo příbuzným, proto je s ním i náležitě důstojně nakládáno.⁹⁰

Stejně jako v kulturním a vědeckém prostředí Evropy je i zde okamžik smrti promyšlen pod vlivem vědy a ovlivněn společností. Smrt je proto i v islámském kulturním okruhu definována jako ireverzibilní zástava všech životních funkcí, tedy především oběhu a dýchání s následky poškození centrální nervové soustavy. Pro účely intenzivní a transplantační medicíny je kritériem smrti člověka smrt mozku. K tomuto faktu se dříve nepřihlíželo, nyní je přijímám i některými filozofickými školami.⁹¹

2.5. Období smutku a truchlení

Smutek, žal a bolest jsou přirozenou reakcí na ztrátu blízké osoby. Nevyhýbají se ani věřícím z obou popisovaných tradic. Může trvat různě dlouho, je ovlivněna individualitou člověka.

Apoštolská exhortace *Amoris Laetitia* na závěr šesté kapitoly věnované pastorálním perspektivám popisuje období smutku a truchlení v jeho jednotlivých fázích⁹² a dozvídáme se, jak v tomto procesu může být případně nápomocna postava kněze. Nabízí vizi doprovázení rodin, které se snaží vyrovnat se ztrátou blízkého člověka. Křesťanské společenství, a zvláště jeho pastýři mají být schopni respektovat a přizpůsobit se požadavkům každé z etap truchlení: „*Smutek po zemřelém může obecně trvat značně dlouho dobu, a chce-li pastýř v tomto procesu rodinu doprovázet, musí se přizpůsobit požadavkům každé z jeho fází. [...] V určitém okamžiku smutku je třeba pomoci dojít k náhledu, že my, kteří jsme ztratili drahého člověka, máme ještě splnit své poslání, a že není správně toto utrpení prodlužovat, jako by to byl projev úcty.*“⁹³

⁹⁰ Srov. OMIČ, Emir. *Religionistika. Islám*, s. 309.

⁹¹ Srov. ŠPIRUDOVÁ, Lenka a kol. *Pečujeme o klienty odlišných etnik a kultur*, s. 80.

⁹² Špatenková Naděžda používá 3 fáze. 1. fáze konfuze – krátké období, šok. 2. fáze exprese – ventilace zármutku a žalu. 3. fáze adaptace – někdy jen akceptace, přizpůsobení se, že zemřelý chybí. In ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Poradenství pro pozůstalé*, s. 84. Helena Haškovcová ve svých porovnání dává pozůstalým ke zpracování prožitku blízké osoby asi 6-8 týdnů na tzv. otevřený žal. Srov. HAŠKOVCOVÁ, Helena, *Thanatologie*, s. 91.

⁹³ AL 255. František, *Amoris laetitia*. Radost z lásky z 19. března 2016. Praha: Paulínky, 2016. AAS 108 (2016) 311-446.

V islámské tradici je doba smutku stanovena počtem dnů. Ženě je předepsána doba, po kterou bude truchlit za své blízké, a to tři dny, ne déle. V případě manžela její smutek bude trvat čtyři měsíce a deset dní.⁹⁴

Tradice a rituály spojené s ukončením života mají své opodstatněné místo v procesu vyrovnání se se ztrátou blízké osoby. Jde o konání různých náboženských pohřebních obřadů a zvyků. Jejich účelem je nejen zajištění náboženských povinností, ale zároveň jsou důležitým faktorem při vyrovnání se se ztrátou blízké osoby blízké osoby.⁹⁵ U obou náboženských tradic jde o důležitý fakt, mít čas a prostor a konkrétní způsob, jak se vyrovnat se smrtí blízkého člověka. V další kapitole se chci podívat na to, jak konkrétně tyto obřady a zvyky vypadají. Předtím ale nabídnu krátké srovnání dosud prezentovaných stanovisek katolické a sunnitské duchovní tradice k tematice smrti.

2.6. Porovnání přístupu ke smrti v učení křesťanství a islámu

K tématu smrti se vyjadřují obě tradice a mají společné přesvědčení, že fyzická smrt není poslední horizont, ke kterému se vztahuje lidský život. Obě tradice nabízí poměrně rozvinutou eschatologii, která v islámu předkládá bohaté obrazy z individuální eschatologie. V popisech se odráží krásná příroda ve formě zahrad s řekami naplněnými vodou,⁹⁶ krajina, která byla na tamním území vzácností. V tomto období eschatologické obrazy převládají. V popisech z počátků Muhammadova zjevení Luboš Kropáček zdůrazňuje, že prezentované obrazy vycházejí zřetelně ze židovských a východokřesťanských učení a jsou ovlivněny značným podílem Muhammadovy obrazotvornosti.⁹⁷ Kolektivní eschatologie v Koránu v nejstarších mekkánských súrách je silně apokalyptická, zabývá se koncem světa.

V islámu je velmi rozvinutá nauka o andělech⁹⁸. Každý anděl představuje určitou funkci. O eschatologických andělech pojednává i Korán, ovšem výraznou část pojednání

⁹⁴ Srov. BOUŠEK, Daniel. Cesta muslima Abú Bakra Džábira al-Džazá'irího. In OSTRÁNSKÝ, Bronislav. (ed.) *Smrt, hroby a záhroby v islámu. Poslední věci člověka pohledem muslimských pramenů*. Praha: Akademia, 2014, s. 235.

⁹⁵ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*, s. 247-248.

⁹⁶ Srov. Korán 47:15 *Obraz zahrady rajské, jež přislíbena byla bohobojným: v ní řeky jsou s vodou, jež nezahnívá [...]*.

⁹⁷ Srov. KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*, s. 82.

⁹⁸ Bronislav Ostřanský uvádí, že představy o andělech byly patrně převzaty z křesťanství a židovství. Srov. OSTRÁNSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, s. 17.

představuje bohatá lidová tradice.⁹⁹ Bible nám také představuje anděly. Na příběhu o chudém Lazarovi a boháči ukazuje postavy andělů, kteří přenášejí chudého Lazara do náruče Abrahámovy.¹⁰⁰ „*O andělech je řečeno: Jeho andělé jsou vanutí větru a jeho služebníci plápolající oheň.*“¹⁰¹

Křesťan umírá do Kristovy smrti. Smrt jako nepřítel člověka je poražena v důvěře v Krista. Smrt je poražena v Kristu.¹⁰² Člověk v Adamovi propadl hříchu, ztratil milost, která mu byla Bohem dána, a tak smrt dostala sílu trestat.¹⁰³ „*Smrt, která je sama o sobě zlem a jím také zůstává, protože nelze říci, že by byla dobrem, je díky Kristu oblečena do takové nádhery [...].*“¹⁰⁴ Náprava se uskutečnila křížem Ježíše Krista.¹⁰⁵ Zemřel, aby vysvobodil ty, kdo byli strachem před smrtí drženi po celý život v otroctví.¹⁰⁶ Mezinárodní teologická komise pojednává o smrti jako bráně, která člověka po zesnutí uvádí do společenství s Kristem.¹⁰⁷ „*Jádrem obtíží spjatých s křesťanstvím bylo vždy vtělení Boha, jež propůjčuje osobě a dílu Ježíše Krista charakteristiky jedinečnosti a univerzality vzhledem ke spáse lidstva.*“¹⁰⁸ Ve výpovědích křesťansky orientovaných informátorů ve studii Olgy Nesporové zaznívá, že věřící chápou smrt jako přechod a konec pozemského života. Smrt je pro ně předělem a následným bytím.¹⁰⁹

Myšlenka individuální smrti a vzkříšení ovšem naráží v islámu na problém tam, kde se setkává se základním motivem křesťanské teologické tradice, která své pojetí smrti staví na faktu utrpení, smrti a vzkříšení Ježíše z Nazareta. V Koránu totiž nacházíme napříč různými texty zdůrazněno, že Bůh neopouští své vyvolené. V Ježíšově smrti¹¹⁰ nevidí muslimové triumf nad zlem, ale porážku. Vykoupení není třeba, myšlenka

⁹⁹ Srov. WERNER, Helmut. *Islámská kniha mrtvých. Představy islámu o onom světě*. Hodkovičky: Pragma, 2003.

¹⁰⁰ Srov. L 16,22

¹⁰¹ Žd 1,7

¹⁰² Srov. RATZINGER, Joseph. *Eschatologie*, s. 67.

¹⁰³ Srov. JOURNET, Charles. *Promluvy o posledních věcech*. Praha: Krystal OP. 2014, s. 64-75.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 77.

¹⁰⁵ Srov. tamtéž, s. 66.

¹⁰⁶ Srov. Žd 2,15

¹⁰⁷ Srov. Mezinárodní teologická komise. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*, s. 65.

¹⁰⁸ KN 18. Mezinárodní teologické komise. *Křesťanství a ostatní náboženství*. Přeložil Ctirad Václav Pospíšil, Praha: Krystal OP, 1999.

¹⁰⁹ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *Reflexe smrti a pohřební obřady v současné české společnosti*. Disertační práce. FHS UK Praha, 2008, s. 97.

¹¹⁰ Srov. Korán 4:157 [...] *Však nikoliv, oni jej nezabili ani neukřižovali, ale jen se jim tak zdálo. A věru ti, kdož jsou o něm rozdílného mínění, jsou vskutku na pochybách o něm. A nemají o něm vědomosti žádné a sledují jen dohady; a nezabili jej určitě.*

obětování, sebedarování a zástupného utrpení islámu není blízká. Odměna a spása závisejí jen na víře a dobrých skutcích, člověk nepotřebuje žádného příměluce.¹¹¹

Tato interpretace je dalším z míst, kde mezi islámskou a křesťanskou duchovní tradicí nedojdeme ke shodě. Pro křesťanství je totiž motiv výkupné smrti, tj. že Boží spásu nezískám bez Krista,¹¹² neboť „[...] Kristus zemřel z naše hříchy podle Písmem [...].“¹¹³ a tím nám sjednal ospravedlnění.¹¹⁴ Ve věroučné konstituci *Lumen gentium*¹¹⁵ lze spatřit vyjádření o působení Kristovy církve na celý lidský rod, tedy působení nejen v katolické církvi, ale i mimo hranice viditelného společenství věřících.¹¹⁶ Vladimír Boublík v studii mimokřesťanských náboženství ubezpečuje, že když člověk namíří svůj život a svou naději k Bohu, vidí smrt jako opuštění světa a bránu ke království. Vyzdvihuje naději nad úzkostí. Jedině naděje směřuje dál k Bohu a vede k novému životu.¹¹⁷ Stále smíme doufat, není možné, abychom dosáhli Božího království my sami. Je to dar pro nás, jež si svými skutky nemůžeme zasloužit, přesto i na nich záleží. Naší činností tvoříme dějiny spásy.¹¹⁸

¹¹¹ Srov. BORRMANS, Maurizio. Muslimové před tajemstvím kříže. *Salve. Revue pro teologii a duchovní život*. 2017, roč. 27, č. 2-3, s. 62-65.

¹¹² Srov. Ř 5,1–6

¹¹³ 1K 15,3

¹¹⁴ Srov. Ř 5,9–10

¹¹⁵ LG 2, 8. Věřoučná konstituce o církvi. *Lumen gentium*. In Dokumenty II. vatikánského koncilu. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. AAS 57 (1965) 7-71.

¹¹⁶ Srov. ČERVENKOVÁ, Denisa. *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*. Praha: UK v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 90.

¹¹⁷ Srov. BOUBLÍK, Vladimír. *Teologie mimokřesťanských náboženství*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 144.

¹¹⁸ Srov. SS 35. Benedikt XVI. *Spe salvi*. O křesťanské naději z 30. listopadu 2007. Praha: Paulinky. 2008. AAS 99 (2007) 985-1027.

3. Pohřební rituály

3.1. Příprava těla zemřelého k pohřbu

3.1.1. Příprava těla zemřelého k pohřbu v islámu

Pohřební rituály v islámu mají svá přesně daná pravidla a začínají téměř okamžitě po smrti člověka. Tělo se připravuje omytím (ghusl al-majjit), myje se zprava doleva. Poslední omytí se provádí vodou obohacenou o vonné esence, zároveň se zemřelému zavřou oči a zakryje se mu hlava.¹¹⁹ Zemřelého omývá člověk stejného pohlaví jako je zemřelý a provede se lichý počet omytí.¹²⁰ Omývajícím je povinen uchovat v tajnosti případné nedokonalosti těla zemřelého, jež spatří při očištění těla. K takovému jednání vybízí i tradice uchovaná v hadíthu od Abú Ráfia Aslama a slibuje odměnu za dodržení takového jednání.¹²¹ „*Tomu, kdo omyje nebožtíka a smlčí o něm, odpustí Alláh čtyřicetkrát.*“¹²² Vyjádřením úcty je též zachování intimity, přičemž se tělo zakrývá tkaninou, a to jak při převozu, tak při samotné přípravě těla k pohřbu. V případě mučedníků (šahíd), kteří zemřeli pro svoji víru, se jejich těla neomývají. Tradice praví, že jsou očištěni vlastními ranami a krví. Není třeba nad nimi ani pronášet pohřební modlitbu.¹²³ Ženy se mohou stát mučednicemi (šahída), pokud zemřou v souvislosti s porodem.¹²⁴

Omyté tělo se zavine do bílého rubáše, k tomu účelu slouží poutní roucho (ihrám), ve kterém zesnulý za života vykonal pouť do Mekky. Lze použít i dva pruhy bílé bezešvé látky, do které se tělo omotá.¹²⁵ Pohřbení je možné provést i v běžném oděvu nejčastěji bílé barvy. Dovoleny jsou i jiné barvy oděvu kromě červené. Pokud zesnulý za svého života uskutečnil pouť do Mekky, obvykle si přivezl lahvičku s vodou ze studny, kterou může být tělo pokropeno.¹²⁶

¹¹⁹ Srov. KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 59.

¹²⁰ Srov. OSTRÁNSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, s. 180.

¹²¹ Srov. AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrady spravedlivých*, hadíth 928, s. 304.

¹²² Tamtéž, hadíth 928, s. 304.

¹²³ Srov. HALÍK, Tomáš. *Prolínání světů. Ze života světových náboženství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 99.

¹²⁴ Srov. KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 59.

¹²⁵ Srov. tamtéž, s. 60.

¹²⁶ Srov. OSTRÁNSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, s. 180.

3.1.2. Příprava těla zemřelého k pohřbu v křesťanství

Příprava těla zemřelého se provádí také v křesťanství. Neexistuje přesný popis ve smyslu rituálu, ale tělo se umyje a připraví do rakve. Oči se zemřelému zavírají taktéž, často se ihned po smrti na krátkou dobu zemřelému podvazuje brada, aby ústa zůstala zavřená. Vše se přizpůsobuje případnému vystavení těla zemřelého dle přání příbuzných a přátel nebo se respektují dříve vyslovená přání zemřelého. Tělo je čisté, oblečené do střídavého oděvu a upravené podle společenských pravidel.¹²⁷ Barva oděvu není určena, ale často jde u starších lidí o barvy tmavší, nejčastěji černou. U mladých zemřelých je většinou alespoň část oděvu v barvě světlé. Tělo zemřelého ve většině případů upravují pracovníci pohřební služby, ale zákon poskytuje rodině nebo přátelům možnost upravit tělo v místech určených pro úpravu těla zemřelého a pro uložení do rakve.¹²⁸ V této fázi příprav těla na pohřeb se postupuje stejně jak u křesťanů, tak u zemřelých bez vyznání.¹²⁹ Lze však nalézt rozdíly v použití výzdoby samotné rakve. Zemřelým křesťanům se do rakve nebo rukou vkládají náboženské předměty nebo obrázky s náboženskou tematikou. Nekřesťanům pozůstalí vkládají předměty jiné, především jejich oblíbené nebo ty, které charakterizují zemřelého.¹³⁰

3.2. Pohřbívání zemřelých

3.2.1. Pohřeb zemřelého v islámu a pohřební modlitba

Vlastní pohřeb (džanáza) začíná pohřebním průvodem, který jde z místa přípravy těla zemřelého rychlým krokem na hřbitov (maqbara). Účastní se ho nejčastěji muži, kteří zesnulého znali. Pohřeb se obvykle koná ještě téhož dne před západem slunce, tudíž se ho především z časových důvodů nestihnou zúčastnit všichni příbuzní a přátelé.¹³¹ S pohřbem se spěchalo už od dob Muhammada a je i zaznamenáno od Abú Husajry, že

¹²⁷ Nejde jen o pietu a morální jednání společnosti vůči zemřelému, ale úpravu těla zemřelého přímo definuje ustanovení § 2 písmeno j) Zákona č. 193/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a dalších související zákony. Dále jen Zákon o pohřebnictví.

¹²⁸ Podle ustanovení § 7 písmeno h) Zákona o pohřebnictví musí být bezúplatně umožněno vystaviteli pohřbu péče o tělo zemřelého v prostorách k tomu určených.

¹²⁹ K pohřbení nebo výstavu těla zemřelého je tělo uloženo do konečné rakve a oblečeno do šatů, rubáše nebo důstojně zahaleno uvádí podle ustanovení § 8 písmeno a) Přeprava lidských pozůstatků a lidských ostatků. Zákon o pohřebnictví.

¹³⁰ Tématem se ve své studii zabývá Ruth J. Weinger, jejíž část prezentuje v časopise Dingir. Srov. WEININGER, J. Ruth. Hravost na hrobech. *Dingir. Religionistický časopis o současné náboženské scéně*. 2011, roč. 14, č. 3, s. 19-20. [2020-05-03] <<http://dingir.cz/archiv/Dingir311.pdf>>.

¹³¹ Srov. KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 60.

se má se spravedlivým spěchat, aby dosáhl co nejdříve své odměny.¹³² Všichni, kteří se chtějí rozloučit se zemřelým, uctít jeho památku, a nestihli tak pro časnost pohřbu učinit, koná se po 40 dnech od úmrtí pravidelná zádušní vzpomínka (dhikrá al-arba'in).¹³³

Ženy se pohřbu muže zpravidla neúčastní, modlí se doma. I dnes je vycházeno z tradice, v níž je řečeno, že je ženám zakázáno připojovat se k pohřbům a netrvá se na nich.¹³⁴ Luboš Kropáček důvod interpretuje: „[...] ,že by jejich hlasité projevy smutku mohly hlasitou intenzitou bolesti a nářku přesáhnout hranice důstojnosti obřadu, na které prý Mohammad kladl velký důraz.“¹³⁵ Naproti tomu Bronislav Ostránský pohřby bez žen staví do minulosti: „[...] a v současnosti jsou to právě nařikající a kvilující ženy, které dodávají muslimským pohřbům ten náležitý ‚kolorit‘“.¹³⁶ V tradici od al-Buchářiho je zaznamenán i pláč samotného Muhammada nad přítelem: „Ibráhíme, loučíme se s tebou smutní!“¹³⁷ V ulicích posedávající lidé prokazují zemřelému úctu povstáním a někteří kolemjdoucí se přidávají k pomoci nést rakev.¹³⁸ Za zemřelého zároveň i prosí, komu vyprošují ráj či oheň. Tomu má být udělen.¹³⁹

„[...] Kterémukoliv muslimovi, kterému čtyři dosvědčí dobré, dá Alláh vejít do ráje. Řekli jsme: A tři? On řekl: I tři. Řekli jsme: A dva? On řekl: I dva. Na jednoho jsme se pak už neptali. Vyprávěl al-Bucháří.“¹⁴⁰

Muslimská tradice nemá svátosti ve stejném smyslu jako tradice křesťanská. Jsou jí vlastní přechodové rituály, které spojuje s koncem života. Mezi ně patří šeptání šahády. Umírajícímu je šeptána na lůžku jeho blízkými a ten leží obrácen tváří k Mekce. Jazykem recitace je arabština.¹⁴¹

„Vyznávám, že není boha kromě Boha (Alláha), a vyznávám, že Muhammad je posel Boží.“¹⁴²

¹³² Srov. AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrady spravedlivých*, hadíth 941, s. 308.

¹³³ Srov. KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 60.

¹³⁴ Srov. AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrada spravedlivých*, hadíth 931, s. 305.

¹³⁵ KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 59.

¹³⁶ OSTRÁNSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, s. 181.

¹³⁷ AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrada spravedlivých*, hadíth 927, s. 304.

¹³⁸ Srov. OSTRÁNSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, s. 181.

¹³⁹ Srov. AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrada spravedlivých*, hadíth 950, s. 310.

¹⁴⁰ AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrada spravedlivých*, hadíth 951, s. 310.

¹⁴¹ Srov. KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 58-63.

¹⁴² Tamtéž, s. 58.

Formule představuje vyznání víry muslima, opakuje ji až sedmáctkrát za den. Je složena ze dvou částí, každá má svůj původ v Koránu.¹⁴³ První část je ze 47. súry 21. verše: „*Věz, že není božstva kromě Boha*“¹⁴⁴ a druhá část je ze 48. súry 29. verše a zní: „*Muhammad je posel Boží*“.¹⁴⁵ Podle možností by ji měl umírající zopakovat, a tím by měl být připraven k odpovědi andělům, kteří se ho zeptají: „*Kdo je tvůj Pán?*“¹⁴⁶ Šeptání šahády do ucha umírajícího má oporu v několika hadíthech, např. od al-Hákima, Muslima i Abú Dáwúda, kteří shodně říkají, že ten, jehož poslední slova jsou recitací šahády, vstoupí do ráje.¹⁴⁷

Na hřbitově se pozůstalí postaví k okraji hrobu, aby jejich pohled směřoval k Mekce. Před pohřební modlitbou (salát al-džanáza) platí pro všechny rituální očista (tahára). Při modlitbě se stojí a modlitbou se zesnulý svěřuje Bohu. Za koho je určena, má svá pravidla. Za sebevraha (intihár)¹⁴⁸ a narozeného mrtvého novorozence není povolena.¹⁴⁹

Pohřeb vede imám, ten pronáší jak zbožný úmysl (níja), tak celkem čtyřikrát takbír, tedy zvolání Bůh je veliký. Stojí s rukama pozdviženými a dlaněmi obrácenými vzhůru. Recituje sůru Fátihu, chvály Proroka, a pronáší prosebnou modlitbu (du‘á) za zesnulého i za pozůstalé.¹⁵⁰ Tradice dává pokyn říkat před nemocným nebo mrtvým jen to dobré, protože andělé poslouchají a stejným odpovídají.¹⁵¹ Nehodnotí se skutky zemřelých, protože už jsou odměňováni za skutky, které provedli. A ve sbírce al-Buchářího přímo nacházíme výrok: „*Nespílejte mrtvým, protože mají to, co podporovali (tj. své skutky, dobré nebo špatné)*“.¹⁵²

3.2.2. Křesťanský pohřeb a liturgie

V naší zemi se pohřeb nekoná ihned po úmrtí zemřelého, nevyžadují-li to zvláštní okolnosti. Čas a místo konání pohřbu se plánují, pozůstalí vyberou pohřební službu, která

¹⁴³ Srov. PAVLINCOVÁ, Helena a kol. *Slovník: judaismus, křesťanství, islám*, s. 454.

¹⁴⁴ Korán 47:21

¹⁴⁵ Korán 48:29

¹⁴⁶ Srov. PAVLINCOVÁ, Helena a kol. *Slovník judaismus, křesťanství, islám*, s. 454.

¹⁴⁷ Srov. AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrady spravedlivých*, hadíthy 917, 918, s. 302.

¹⁴⁸ Sebevražda je překročení Božího zákona.

¹⁴⁹ Srov. KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 60-61.

¹⁵⁰ Srov. KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*, s. 101.

¹⁵¹ Srov. AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrady spravedlivých*, Hadíth 920, s. 302.

¹⁵² ISLAM, Yusuf. *Sunna. O chování proroka Muhammada s komentáři*. Praha: Islámská nadace v Praze. 2006, s. 128-129.

dle jejich přání zajistí organizaci pohřbu. Většinou se úmrtí širšímu okruhu příbuzných a přátel oznamuje zasláním úmrtního oznámení, tzv. parte, kde je již zpravidla uvedeno místo a čas konání pohřbu. Způsob pohřbu se sjednává, rozlišuje se mezi pohřbením do země a kremací.¹⁵³ V současné době již forma pohřbu nepoukazuje na to, zda se jedná o pohřeb výhradně křesťanský, nebo sekulární. Ještě do poloviny 20. století byl pro křesťany tradiční pohřeb s uložením zemřelého do země. Od počátků křesťanství se tak navázalo na židovskou tradici. I Ježíš byl pohřben do hrobu ve skále.¹⁵⁴ V roce 1963 vchází v platnost instrukce *Piam et constantem*¹⁵⁵, která dovoluje křesťanům pohřeb žehem za předpokladu, že tak není zamýšleno popření katolické víry a nezpochybňuje nauku o nesmrtelnosti duše a vzkříšení těla, protože zpopelnění těla zemřelého se netýká duše.¹⁵⁶ Dokument *Ad resurgendum cum Christo* z roku 2016 specifikuje další konkrétní situace, které se změnily od doby vydání prvního dokumentu,¹⁵⁷ a opakuje, že nejvhodnější formou pohřbení a vyjádření víry a naděje na vzkříšení těla zůstává podle instrukce pohřbení těla zemřelého do země. V opačném případě se postupuje podle specifických pastoračních a liturgických instrukcí.¹⁵⁸ Zároveň si klade za cíl upozornit na zachování úcty k zemřelému včetně ostatků zpopelněných těl, a proto považuje za jediný možný způsob uložení těchto ostatků na hřbitovech.¹⁵⁹ Reaguje na nově vzniklou situaci a zakazuje rozptylovat zpopelněné ostatky, což je v rozporu s důstojným chováním.¹⁶⁰

Zemřelým křesťanům se má dostat církevního pohřbu. Koná se podle liturgických knih a církev při něm vyprošuje zemřelému duchovní pomoc.¹⁶¹ České liturgické texty vyšly roku 1972.¹⁶² Církevní pohřeb může zahrnovat obřady, jejichž uskutečnění se řídí místními zvyklostmi. Modlitební bdění, Slavnost eucharistie, Obřad posledního

¹⁵³ Jiné způsoby pohřbu se neprovádějí.

¹⁵⁴ Srov. Mk 15,46; L 23,53

¹⁵⁵ Srov. Nejvyšší posvátná kongregace Svatého oficia *Piam et constantem* z 5. července 1963. AAS 56 (1964) 822-823.

¹⁵⁶ Srov. Kongregace pro nauku víry *Ad resurgendum cum Christo* z 15. srpna 2016. AAS 108 (2016) 1288-1292, čl. 1. [2020-08-05]. <<http://www.liturgie.cz/shared/clanky/102/2016-CDS-Instrukce-Ad-resurgendum.pdf>>. Také CIC kán. 1176 § 3.

¹⁵⁷ Srov. *Ad resurgendum cum Christo*, čl. 6, 7.

¹⁵⁸ Srov. *Ad resurgendum cum Christo*, čl. 4.

¹⁵⁹ Srov. tamtéž, čl. 5.

¹⁶⁰ Srov. tamtéž, čl. 7.

¹⁶¹ Srov. CIC kán. 1176, § 1, 2.

¹⁶² Srov. SC 81. Konstituce o posvátné liturgii. *Sacrosanctum Concilium*. In Dokumenty II. vatikánského koncilu. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. AAS 56 (1964) 97-134. *Pohřební obřad ať vyjadřuje zřetelněji velikonoční smysl křesťanské smrti. Má lépe odpovídat podmínkám a tradicím jednotlivých zemí, i pokud jde o liturgickou barvu.*

rozloučení.¹⁶³ Modlitební bdění v domě zemřelého se neprovádí všude a je možno je vynechat. Jeho uskutečnění je krajově podmíněno. U nás se často vynechává. Jedná se o modlitby za účasti kněze v domě zemřelého. Po slovech útěchy a naděje pro pozůstalé následují vlastní modlitby se čtením z Písma svatého a recitací žalmu, doporučuje se pokropení zemřelého svěcenou vodou. V modlitbě za zemřelého je vhodné přidat i modlitbu za pozůstalé.¹⁶⁴ Po ukončení modliteb může následovat průvod do kostela¹⁶⁵ se mší svatou.¹⁶⁶ Kněz přichází k rakvi a následuje obřad posledního rozloučení. Po úvodní modlitbě následuje zpěv na rozloučenou, zároveň je rakev kropena svěcenou vodou a okuřována kadidlem. Modlitbou odevzdání zemřelého Bohu se obřad ukončuje.¹⁶⁷ Je-li rakev s nebožtíkem doprovázena až na hřbitov,¹⁶⁸ je možné tuto část vykonat až u hrobu. Loučení se zemřelým, modlitba a přímluvy za zemřelého se uskuteční na hřbitově. Společná modlitba Otčenáše je součástí obřadu. Kropení svěcenou vodou je možné i na hřbitově, děje se tak před uložením rakve se zemřelým do hrobu. Obřad končí zvoláním „*Odpočinutí věčné dej mu, Pane.*“ s odpovědí „*A světlo věčné at' mu svítí.*“¹⁶⁹ Liturgickou barvou je fialová nebo černá, u dětí bílá.

Pokud se jedná o pohřeb s následnou kremací těla, dbá se na to, aby obřady byly vykonány před spálením těla. Obřady se nekonají nad popelem. Dle místních zvyklostí se obřady, které jsou zpravidla stručné, konají ve smuteční síni, méně často v kostele.¹⁷⁰ Jinou variantou je pohřeb konaný ve hřbitovní kapli a u hrobu zemřelého.¹⁷¹ V místech, kde není kostel či jiné vhodné místo, je možno konat obřady v domě zemřelého.¹⁷²

3.2.3. Pohřebiště v islámu

Zejména na počátku vzniku islámu si z jiných náboženských tradic a především oblastí, kam islám expandoval, převzal některé zvyklosti, a to nejen z kultury, ale i oblasti pohřbívání zemřelých. V původních arabských oblastech si islám ponechal některé prvky

¹⁶³ Srov. *Pohřební obřady*. 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, Liturgický institut v Praze, 1999, čl. 3, 26, 6, 10.

¹⁶⁴ Srov. *Pohřební obřady*, čl. 32-34.

¹⁶⁵ Srov. tamtéž, čl. 35.

¹⁶⁶ Srov. tamtéž, čl. 37-42. Mše sv. se ukončuje buď po modlitbě po eucharistii. Nebo se vykoná jako bohoslužba slova bez mše. Čl. 43-45.

¹⁶⁷ Srov. tamtéž, čl. 46-51.

¹⁶⁸ Srov. tamtéž, čl. 52.

¹⁶⁹ Srov. tamtéž, čl. 53-58.

¹⁷⁰ Srov. tamtéž, čl. 82-95.

¹⁷¹ Srov. tamtéž, čl. 59-76.

¹⁷² Srov. tamtéž, čl. 77-81.

z doby předislámské, kterou muslimové nazývají dobou nevědění. Archeologické nálezy jsou toho důkazem, lze tak vysledovat podobu náhrobních stél¹⁷³, která se zachovala dodnes. Rozdíl představuje zdobení stél, nálezy odpovídají tehdejší praxi polyteistické víry.¹⁷⁴ Hroby, hrobky a mauzolea se liší nejen podle doby a místa vzniku, ale i podle směru islámu. První mauzoleum bylo vystavěno už v 8. století, přestože Prorok Muhammad neschvaloval stavění monumentálních hrobek. Přesto se stavěly i nad místem posledního odpočinku proroků. Svedení uměním stavitelství doby si i někteří chalífové¹⁷⁵, kteří byli původně pohřbíváni ve svých palácích, začali stavět velkolepé hrobky.¹⁷⁶ Jejich vzhled byl odrazem vypěstlosti architektury, kterou lze nalézt i na stavbách mešit, madras a palácích, jež ukazují vkus tehdejších obyvatel. Půdorys jednoduchých hrobek byl ve tvaru čtverce, honosné se stavěly ve tvaru mnohoúhelníku. Často šlo o stavbu s kopulí doplněnou malými dekorativními kopulemi v rozích. Některá mauzolea¹⁷⁷ mají i přilehlou zahradu představující obraz ráje.¹⁷⁸

Ve světě se nachází mnoho významných muslimských hřbitovů, které ohromují svou rozlohou nebo svou historií. Mezi největší pohřebiště na světě se řadí Wadí-us-Salam – Údolí míru. Nachází se ve významném poutním městě Nadžaf v Iráku. Tradice pohřbívání je zde zachována už 1400 let. Hřbitov se rozprostírá na více než 9 km². Pohřbeny jsou zde milióny těl zemřelých.¹⁷⁹ V Jeruzalémě se v údolí potoka Cedron na obou protějších stránkách rozkládají velké a významné hřbitovy dvou většinových monoteistických tradic. Muslimský hřbitov naléhá přímo na zeď komplexu Skalní dóm na Chrámové hoře. „Zvláštní kategorii tvoří hřbitovy v okolí významných islámských středisek, Mekky, Nadžalu, Karbalá, Mašhudu apod. Být pohřben v této posvátné půdě je

¹⁷³ Např. stéla staroarabského božstva uložená v museu Bardo v Tunisu.

¹⁷⁴ Srov. HATTSTEIN, Markus. Islám – světové náboženství a kulturní mocnost. In HATTSTEIN, Markus. – DELIUS, Peter. *Islám. Umění a architektura*. Nakladatelství Slovart, 2006, s. 11-12.

¹⁷⁵ Abbásovcí vybudovali na počátku 10. století v Bagdádu dynastickou hrobku, jak uvádí Sheila Blairová a Jonathan Bloom. Srov. BLAIROVÁ, Sheila – BLOOM, Jonathan. Irák, Írán, Egypt: Abbásovcí. In HATTSTEIN, Markus – DELIUS, Peter. *Islám*, s. 108.

¹⁷⁶ Srov. BLAIROVÁ, Sheila – BLOOM, Jonathan. Irák, Írán, Egypt: Abbásovcí. In HATTSTEIN, Markus – DELIUS, Peter. *Islám*, s. 108.

¹⁷⁷ Mnohá mauzolea dosahují obrovských rozměrů, příkladem může být mauzoleum postavené dynastií Mughalů Tádž Mahal. In KŘIKAVOVÁ, Adéla – MENDEL, Miloš – MÜLLER, Zdeněk – DUDÁK, Vladislav. *Islám. Ideál a skutečnost*. Praha: Baset. 2002, s. 207.

¹⁷⁸ Srov. VAUGHANOVÁ, Philippa. Indický subkontinent: od sultanátu k Mughalské říši. In HATTSTEIN, Markus. DELIUS, Peter. *Islám*, s. 474.

¹⁷⁹ Srov. Unesco. Culture Heritage Centre. Wadi Al-Salam Cemetery in Najaf. [2020-08-29]. <<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5578/>>.

*práním každého zbožného muslima.*¹⁸⁰ Hřbitov může být vystavěn kdekoli, nemusí to být nutně za městem nebo u mešity.¹⁸¹

Muslimové pochovávají své zemřelé do země nebo do kamenného sarkofágu,¹⁸² protože prorok Muhammad řekl: *„My používáme kamenné hroby, zatímco jiní hliněné.*“¹⁸³ Muslimové zásadně odmítají kremaci. Každý zemřelý má vlastní hrob. Pohřbení do společných hrobů se děje pouze v nevyhnutelných případech, kterými mohou být válka nebo hrozba infekční epidemie. Architektura jednotlivých hřbitovů a hrobů se různí podle místa a směru islámu. Výrazný je sloupek – stéla umístěná v hlavě hrobu.¹⁸⁴ Některé hroby mají druhou stélu umístěnou v nohách hrobu.

V arabském světě se tělo vyjme z rakve, která slouží jen na přenos zesnulého, a uloží se do hrobu. Tuto činnost přednostně zastávají příbuzní zemřelého. Rubáš lehce uvolní a tělo se natočí na pravý bok tváří k Mekce. Také pozůstalí stojí u hrobu otočení stejným směrem.¹⁸⁵ Počet účastníků pohřbu je nejméně čtyřicet, jak uvádí výrok od Ibn Abbáse, který slyšel od posla božího: *„Není jediného muže, jenž zemře a na jeho pohřbu stane v modlitbě čtyřicet mužů nepřidruživších Alláhovi ničeho, aby jim v tom Alláh nevyhověl.*“¹⁸⁶ Při malém počtu pozůstalých je lze rozdělit do tří skupin, protože posel boží říkal: *„Nad kým se modlí tři řady, bude odměněn.*“¹⁸⁷ Největší odměna čeká na toho, za koho se modlí celá muslimská obec, počtem jsou to stovky.¹⁸⁸ Tělo je pak podle Božího výroku¹⁸⁹ řádně zasypano dostatečnou vrstvou zeminy.

„Hrob je zapotřebí podle Prorokova příkazu zarovnat na úroveň země; vyčnívá-li, je to povoleno pouze v případě, že vyčnívá jen o kousek, jak to lidé obecně činí, protože i Prorokův hrob vyčníval. Nevadí, položí-li se na hrob nějaké znamení z kamene nebo jiného materiálu, aby byl poznat, poněvadž Prorok označil kamenem hrob Uthmána ibn

¹⁸⁰ KŘIKAVOVÁ, Adéla – MENDEL, Miloš – MÜLLER, Zdeněk – DUDÁK, Vladislav. *Islám*, s. 261.

¹⁸¹ Srov. MENDEL, Miloš. *Muslimové a jejich svět. O víře, zvyklostech a smýšlení vyznavačů islámu*. Praha: Dingir, 2016, s. 195.

¹⁸² Srov. KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 62.

¹⁸³ BOUŠEK, Daniel. Cesta muslima Abú Bakra Džábira al-Džazá'íriho, s. 242.

¹⁸⁴ Srov. KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 62.

¹⁸⁵ Srov. tamtéž, s. 60-61.

¹⁸⁶ AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrady spravedlivých*, hadíth 933, s. 305.

¹⁸⁷ Tamtéž, hadíth 934, s. 305.

¹⁸⁸ Srov. tamtéž, hadíth 933, s. 305.

¹⁸⁹ Srov. Korán 80:21 *Potom zemřít jej nechá a do hrobu ho vložit dá.*

*Maz'ún slovy: "Označuji jím hrob svého bratra, pohřbívám do něho zesnulého člena své rodiny".*¹⁹⁰

Nad hroby je zakázáno stavět mešity a budovy obecně. Náhrobky je zakázáno omítat.¹⁹¹ Mají být prosté a skromné. Islám zakazuje plýtvání. Náhrobek má být vyroben z kamene nebo dřeva, které jsou většině muslimů dostupné. Zapovězeny jsou sochařské výtvořky a nákladná výzdoba vůbec. Na náhrobek se nepiší pochvalné ani kritické texty.¹⁹² Na hrobech se nesejí ani nestojí, jak uvádí tradice. Nezapalují se svíčky, nekladou se květiny. Je možno pokládat kameny k označení místa pohřbení, ale také malé kamínky na již vzniklý hrob.¹⁹³

3.2.4. Naše pohřebiště

Jedna z prvních právních úprav v pohřebnictví na našem území je z konce 18. století. Už tehdy stála v popředí snaha zabezpečit pietní i zdravotní hledisko. Do té doby bylo pohřbívání doménou církve. Po roce 1918 zůstává vykonávání pohřbu církevní záležitostí, ale hřbitovy se přesunuly do oblasti správy státu. Změna nastává po roce 1948, kdy se změnou politické situace narůstá počet sekulárních pohřbů. Další vývoj se zaznamenává po roce 1989, narůstá počet pohřbů konaných bez obřadu.¹⁹⁴ Tomáš Halík mluví v souvislosti s opomíjením pohřebních obřadů o nebezpečném a barbarském zvyku, který může vést k dehumanizaci člověka.¹⁹⁵

Církevní pohřeb se uskutečňuje jako rozloučení společenství církve s jejím členem, tedy s pokřtěným, a vyprošuje mu duchovní pomoc.¹⁹⁶ Hřbitov patří mezi posvátná místa. Rozlišujeme jak plně církevní hřbitovy, tak světské, popř. smíšené. Vlastní hřbitov mohou mít jednotlivé farnosti nebo řeholní společenství.¹⁹⁷ Pokud nebrání okolnosti, je nutné tato místa žehnat.¹⁹⁸ V případě, že tak nelze učinit, žehná se alespoň hrob při

¹⁹⁰ BOUŠEK, Daniel. Cesta muslima Abú Bakra Džábira al-Džazá'iriho, s. 247.

¹⁹¹ Srov. tamtéž, s. 243.

¹⁹² Srov. K LAPETEK. Martin. Umírání a smrt: Realizace náboženských pravidel v nemuslimském prostředí. In OSTRÁNSKÝ, Bronislav. (ed.) *Smrt, hroby a záhrobí v islámu. Poslední věci člověka pohledem muslimských pramenů*. Praha: Akademia. 2014, s. 279.

¹⁹³ Srov. BOUŠEK, Daniel. Cesta muslima Abú Bakra Džábira al-Džazá'iriho, s. 244.

¹⁹⁴ Srov. KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví*, s. 30.

¹⁹⁵ Srov. HALÍK, Tomáš. *Prolínání světů*, s. 95.

¹⁹⁶ Srov. CIC, kán. 1176 § 2.

¹⁹⁷ Srov. CIC, kán. 1241 § 1.

¹⁹⁸ Srov. CIC, kán. 1240 § 1.

jednotlivých pohřbech.¹⁹⁹ V kostelích se pohřbívají těla zemřelých papežů, kardinálů, diecézních a emeritních biskupů.²⁰⁰

Na veřejném pohřebišti, jež je prostorem pro pohřbení lidských pozůstatků a uložení zpopelněných lidských ostatků, se nachází jednotlivé hroby a hrobky pro ukládání zemřelých v rakvi. Místa pro uložení zpopelněných lidských ostatků lze ukládat do hrobů urnových a kolumbárií. Součástí zejména městských hřbitovů jsou rozptylové a vsypové loučky pro uložení zpopelněných ostatků bez urny.²⁰¹

Podzemní část rakvového hrobu se dle autorů studie o Pohřbívání a hřbitovech za poslední staletí příliš nezměnila. Výkop hrobu je hluboký 150 cm, jeho délka je 210 až 215 cm. 80 cm je jeho šířka v hlavě hrobu a směrem k nohám se může zužovat na 70 cm. Tyto rozměry zajišťují nejen bezpečné spuštění rakve do hrobu, ale i zajištění hygienických požadavků.²⁰² Úprava nadzemní části nemá žádná specifika, v praxi převažují kamenné hrobové pomníky různých tvarů s iniciálami zemřelých, popř. s fotkou. Často se na náhrobcích zobrazují křesťanské symboly, nejčastěji kříž. Nájemce hrobového místa si hrob upraví dle vlastní potřeby. Výzdoba podléhá spíše krajovému, ale i individuálnímu zvyklostem.²⁰³

3.2.5. Vzhled hrobů a jejich návštěvy – vzájemné porovnání

Z předchozího lze odvodit skutečnost, že události kolem smrti a pohřbu jsou u obou náboženství ovlivněny kulturním prostředím a tradicemi, v nichž se vyvíjely. Podstatným vývojem prošlo i křesťanství. Část pohřebních rituálů v prvních staletích křesťanství pocházela z pohanské antiky. Zejména šlo o smuteční tryznu s hostinou, která se konala v přesně stanovené dny. Smuteční oblečení mělo bílou barvu a představovalo naději na zmrtvýchvstání. Během středověku a novověku se víra v naději skryla do pozadí a převládal strach z posledního soudu a beznadějí.²⁰⁴ Druhý vatikánský koncil znamenal

¹⁹⁹ Srov. CIC, kán. 1240 § 2.

²⁰⁰ Srov. CIC, kán. 1242.

²⁰¹ Srov. STEJSKALOVÁ, Marie. Správa pohřebišť. In STEJSKAL, David – ŠEJVL, Jaroslav a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011, s. 36.

²⁰² Srov. STEJSKAL, David – ŠEJVL, Jaroslav. Specifika pracovních činností. In STEJSKAL, David – ŠEJVL, Jaroslav a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011, s. 108.

²⁰³ Srov. OPRATRŇY Aleš. Religionistika obecně a katolický pohřeb. In STEJSKAL, David – ŠEJVL, Jaroslav a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011, s. 247-248.

²⁰⁴ Srov. ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 311.

převrat a ustanovil rovnost při vysluhování svátostí a při obřadech²⁰⁵, což se odrazilo i v pohřební liturgii.

Na vzhledu a výzdobě hřbitovů se podílí i zastoupení náboženských skupin, které si pronajímají hřbitovní místo. Liší se tak místo od místa. Při návštěvách četných hřbitovů jsem vyzorovala odlišný poměr v zastoupení nadzemních i podzemních hřbitovních staveb. Konkrétně se ve městech dá zjistit, že velkou část hřbitovů tvoří kolumbária a urnové háje. Specifikem jsou také rozptylové a vsypové loučky. Vesnický hřbitov tato místa nemá. Dekorace hrobů je různorodá – na jejich povrchu může být ponechána zemina, nebo se hrobové místo zakrývá kamínky či kusem vybroušeného kamene. Tradiční výzdoba je květinová, ať už jde o osázení rostlinami nebo řezanými vazbami. Typické je zapalování svíček jako připomínka naděje na světlo Kristovo. Na náhrobcích lze často spatřit křesťanské symboly, nejčastěji kříž na znamení Kristova zmrtvýchvstání nebo jednotlivé verše z Bible, jež popisují naději na vzkříšení. Bílé oblečení účastníků pohřbu v prvních dobách křesťanství, jež vyjadřovalo naději, se změnilo v barvu černou, barvu smutku. Návštěvy hřbitovů nemají svá specifika za předpokladu dodržení provozního řádu. Křesťané se na hřbitovech za své zemřelé modlí. Modlitba jednotlivce nemá přesně daná pravidla, jde zpravidla o modlitbu Otčenáše zakončenou přáním věčného pokoje. Hromadně pojímanou návštěvou je den Památky zesnulých, který se slaví každoročně 2. listopadu. V tento den si připomínáme všechny drahé zemřelé. Vzpomínka na zemřelé se koná také při každém slavení eucharistie.

Vzhled hřbitovů a jejich návštěvy se podstatně liší i v rámci islámské tradice. Faktorem různorodosti je směr islámu. Vzhled hřbitovů se stal předmětem mnoha sporů na různých místech a v různých dobách. Obecně lze zařadit sunnitský islám zejména na Arabském poloostrově ke směru odmítání navštěvování hrobů (zijárát). Původ rozdílného pojetí lze hledat v teologii a výkladu Koránu. Postoj se opírá o pilíř víry, který učí o absolutní jedinství a jedinečnosti Boha (tawhíd).²⁰⁶ Praxe tehdy byla taková, že židé i křesťané navštěvovali hroby svých zesnulých, a proto Prorok zakazoval navštěvovat hroby

²⁰⁵ Srov. SC 32.

²⁰⁶ Srov. Korán 9:31 *A vzali si učence své a mnichy své za pány vedle Boha a stejně tak Mesiáše, syna Mariina, ačkoliv jim bylo přikázáno uctívat toliko Boha jediného. A není božstva kromě Něho, jenž slávou Svou povznesen je nad ty, kdož jsou k Němu přidružování!*“

v obavě, aby mladá muslimská obec uctíváním svých bratří nesklouzla k modloslužebnictví (širk).²⁰⁷

Pod vlivem wahhábismu jsou absolutně odmítány návštěvy hrobů. Stávající hroby jsou odstraňovány a zarovnávány (taswijat al-qubúr),²⁰⁸ přestože podle Prorokova výroku je vhodné navštěvovat hroby zesnulých. Sám říká: „*Zakázal jsem vám navštěvovat hroby a hledat pomoc u mrtvých; přesto je navštěvujte, neboť hroby vám připomínají, že vás stihne stejný osud jako pohřbené.*“²⁰⁹ A tak byla v první době návštěva hrobů zakázaná ze strachu provozovat pouze kult.²¹⁰ Názor na navštěvování hrobů ženami se různí. Obě strany se odvolávají na tradici. Nevhodnost takové návštěvy je podporována přímo výrokem Muhammada, který říká: „*Nechť Alláh prokleje návštěvnice hrobů.*“ Naproti tomu stojí výrok od A‘iši: „*Ano, [Prorok] dříve zakázal navštěvovat hroby, avšak potom návštěvy přikázal.*“²¹¹ Mezi pravidla určená ženám patří zákaz nařikání a křičení, ženy se nemají k návštěvě hřbitova zdobit, volat mrtvého a ptát se ho, jak se mu daří.²¹²

Tyto projevy jsou od dob Proroka zakázané. Tradice považuje pouze smutek za přirozený jev. Islámská tradice praví: „*Pláč živých mrtvého mučí.*“ A taktéž: „*Nad kým bylo nařikáno, ten bude slovy nářku trápen v soudný den.*“²¹³ Prorok Muhammad ale také podle zpráv tradice plakal. Plakal nad svými blízkými, synem Ibráhímem a vnučkou Umámou.²¹⁴ Neprojevat emoce veřejně je v naší kultuře spíše přirozené. Pláč se akceptuje na pohřbu, ale hlasité projevy pláče a nařikání už jsou nestandardní. Konkrétní formy společenského chování pro období pohřbu a po něm nejsou stanoveny, obvyklá je jen návštěva hřbitova. Délka doby truchlení se již z prožívání vytratila úplně. Období truchlení se ve velkém přeneslo pouze do mysli člověka, navenek se neukazuje.²¹⁵

Další příkazy směřují ke všem návštěvníkům. Modlí se ve směru k Mekce a při vstupu pronášejí: „*Pokoj s vámi, obývané hroby. Přeje-li si to Bůh, dojdeme jednou k vám.*“ Dále

²⁰⁷ Srov. OSTŘANSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, s. 146.

²⁰⁸ Srov. KROPÁČEK, Luboš. Umírání, smrt a eschatologické představy v islámu, s. 62.

²⁰⁹ BOUŠEK, Daniel. *Cesta muslima Abú Bakra Džábira al-Džazá‘íriho*, s. 247.

²¹⁰ Srov. KLAPETEK, Martin. Umírání a smrt: Realizace náboženských pravidel v nemuslimském prostředí, s. 277.

²¹¹ Tamtéž, s. 277.

²¹² Srov. BOUŠEK, Daniel. *Cesta muslima Abú Bakra Džábira al-Džazá‘íriho*, s. 247-248.

²¹³ Tamtéž, s. 234.

²¹⁴ Srov. tamtéž, s. 234.

²¹⁵ Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*, s. 245-250.

se modlí z Koránu, často jeho první síru Fátihu²¹⁶, zvanou Otvíratelka. Zásluhy za recitaci se pak připisují zemřelému, ale i přednášejícímu. Konání dobrých, zejména dlouhodobých skutků pozůstalými, je rovněž připisováno k dobru zemřelého. Mezi takové přičitatelné skutky lze zařadit finanční podporu stavby mešity, školy nebo jiného zařízení, které bude plnit prospěšné úkoly.²¹⁷ Almužna (zakát) patří k pilířům islámu, a tak i almužna rozdávaná ve prospěch mrtvých má podle tradice velký význam.

Obě náboženské tradice pohřbívají své zemřelé tradičně do země. Vychází se tak z židovské a předislámské tradice, kdy bylo zvykem pohřbívat zemřelé do země, do skály či vytesaného skalního výklenku. Islám si zachoval tuto zvyklost a nadále dbá o dodržování svých pohřebních rituálů, které se přenášejí z generace na generaci od dob Proroka Muhammada. Zavrženíhodné novinky (bid'ā), které nemají oporu v základech islámu, jsou zde zapovězeny. Mezi takové negativní novoty (bid'ā sajjī'a) se řadí zapalování svící na hrobech či jejich zdobení a spalování zemřelého. Konzervativní muslimové vidí oporu v hadíthech²¹⁸ i Koránu²¹⁹. Z výzkumu provedeného v bakalářské práci Andrey Kováčové se informátor vyjadřuje k otázce pohřbů. Domnívá se, že se kremace nepovoluje z důvodu úcty k tělu zemřelého, které nesmí být dále deformováno a mělo by se vrátit do země.²²⁰ Křesťané mají možnost své tělo od roku 1963 zpopelnit. Jak uvádí Zdeněk R. Nešpor, který ve své práci studie shrnuje, vychází naše země jako jedna z nejméně náboženských zemí světa. Dokladem toho je i narůstající počet občanských neboli sekulárních pohřbů s kremací, nebo dokonce pohřbů bez obřadu.²²¹ Olga Nešporová hodnotí tuto situaci jako novou záležitost, která nemá ve světě obdoby. Domnívá se, že významným faktorem se stala profesionalizace oboru, která pozůstalým a duchovním odebrala způsobilost se řádně o zemřelé postarat.²²² Pohřbení bez obřadu nelze vyznavači islámu akceptovat, protože spojení náboženského a společenského života

²¹⁶ Srov. Korán 1:1–7

²¹⁷ Srov. KLAPETEK, Martin. Umírání a smrt: Realizace náboženských pravidel v nemuslimském prostředí, s. 276-278.

²¹⁸ Srov. AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrady spravedlivých*, hadíth 169, s. 118. [...] „Kdo vnese do této naší věci nějakou novotu, která do ní nepatří, ten je odpadlík.“ [...].

²¹⁹ Srov. Korán 6:153 *A toto je vskutku cesta Má, jež vede přímo. Kráčejte po ní a nenásledujte cesty jiné, jež by vás vzdálily od cesty Jeho.* [...].

²²⁰ Srov. KOVÁČOVÁ, Andrea. *Pohřbívání muslimů v České republice*. Bakalářská práce. FF UK Praha, 2017, s. 35.

²²¹ Srov. NEŠPOR, Zdeněk, R. *Příliš slábi ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, s. 184-187.

²²² Srov. NEŠPOROVÁ, Olga. *Století proměn v pohřbívání: od církevního uložení do země k zpopelnění bez obřadu*. *Český lid* 2013, roč. 100, č. 2, s. 200.

v islámském světě od sebe nelze oddělit. Hlavním spolutvořitelem kultury je islám.²²³ Prací pohřebních služeb v islámských zemích se zabývala Andrea Kováčsová a informátoři sdělovali údaje týkající se pohřebních služeb v zemích svého původu. Mezi odpověďmi znělo, že pohřební službu v našem pojetí nemají, je vyžádána pomoc vlastní rodiny nebo komunity, která se na pohřebních činnostech podílí, popř. tyto činnosti spadají do kompetencí imáma.²²⁴ Jana Virágová ve své disertační práci na rozdíl od Andrey Kováčsové pohřební služby zmiňuje, přestože zjistila od informátorů podobné informace. V popředí je zejména aktivita rodiny při uspořádání pohřbu, při rituální očiště. Následně je pomoc vyžadována od pohřebních služeb, které mají v islámských zemích jinou podobu než u nás.²²⁵ Z předchozího též vyplývá, že obřad je důležitý nejen z náboženského, ale i z psychologického hlediska. Má vliv na proces truchlení a vypořádání se s událostí smrti. Domnívám se, že fyzické přiblížení se umírajícímu a mrtvému tělu vede pozůstalé k lepšímu vyrovnání se s jeho ztrátou. Postaráni se o oblečení a úpravu je u nás, na rozdíl od islámské kultury, spíše výjimečnou záležitostí. Zemřelý se nám vzdaluje. Samotná rakev či výstav těla zemřelého při církevním pohřbu se zdá být ještě nadosah pozůstalým, s výstavem rakve při občanském pohřbu v krematoriích se rakev vzdaluje a je často zahalena do květinové výzdoby, která ji často odděluje od truchlících. Při pohřbu bez obřadu nedojde ke kontaktu s pozůstalými vůbec. Z tohoto pohledu je kulturní tradice, která je pevně spojena s islámem, o kus před námi.

3.2.6. Pohřbívání muslimů v ČR

O první muslimský hřbitov, který vznikl v roce 1994, se zasadil nestor českého islámu profesor Přemysl Mohamed Ali Šilhavý. Působil zejména v devadesátých letech minulého století a osobností českého islámu zůstal až do své smrti.²²⁶ Hřbitov se nachází v Třebíči. Je součástí hřbitova zvaný Nový hřbitov v části Nové Dvory. Při svém otevření měl kapacitu 26 míst.²²⁷ Celý hřbitov je rozdělen na malé parcely, které jsou od sebe odděleny již vzrostlými tújemi, jež skýtají soukromí. Muslimská část je ohraničena tújemi ze všech čtyř stran, přičemž ve dvou stranách je ponecháno místo pro průchod.

²²³ Srov. ŠABACKÁ, Yvonna. Arabská/islámská kultura. In ČERVENKOVÁ, Denisa – RETHMANN, Albert-Peter. *Islám v českých zemích*. Praha: KTFUK, Centrum pro studium migrace, 2009, s. 32.

²²⁴ Srov. KOVÁČSOVÁ, Andrea. *Pohřbívání muslimů v České republice*, s. 44-45.

²²⁵ Srov. VIRÁGOVÁ, Jana. *Tradice spjaté s narozením, svatbou a pohřbem v islámské kultuře na případu syrských, jordánských, palestýnských a českých sunnitských muslimů*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2013, s. 204-205.

²²⁶ 14. 3. 2008, bylo mu 90. let.

²²⁷ Srov. MENDEL, Miloš – OSTRÁNSKÝ, Bronislav – RATAJ, Tomáš. *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha: Akademia, 2007, s. 424.

K 1. listopadu 2019 zde bylo k nalezení 36 viditelných hrobních míst, jež byly uspořádány v řadách. Zbytek parcely pokrýval trávník.

Dalším muslimským hřbitovem je část hřbitova na Olšanských hřbitovech. Byl založen v roce 2004. Jde o oddělení 29, které se nachází za pravoslavnou kaplí. Zde se na první pohled zdá, že jsou hroby uspořádány nahodile. I Ústřední hřbitov v Brně má část, kde muslimové pochovávají své zemřelé.²²⁸ Muslimské hřbitovy jsou zřizovány proto, že muslim nemůže být pohřben na nemuslimském hřbitově.

Hřbitovy, které nejsou veřejností pojímány jako muslimské a nejsou spojovány s islámem, jsou hřbitovy vojenské pro padlé vojáky muslimského vyznání. V České republice se nachází několik set hrobů muslimských vojáků. Představují místa piety pro vojáky padlé zejména v období 1. světové války. Šlo především o vojáky osmanské a rakousko-uherské armády. Místa s těmito památníky lze nalézt v Pardubicích, Hodoníně, Valašském Meziříčí, Olomouci, Brně, Rasoškách a v Roudnici nad Labem.²²⁹

Samotná úprava hrobového místa by měla být jednoduchá, to platí pro všechny muslimy. Jako materiál použitý pro pomník se upřednostňuje kámen nebo dřevo. V zemích původu muslimských věřících je zejména kámen dostupným materiálem pro stavbu hrobu. Není vhodná žádná další výzdoba. Muslimové nemají podlehnout zvyklostem zhotovování pomníků a výzdoby ve své nové zemi.²³⁰ Zhodnocení vzájemného působení vlivu kultur je uveřejněno v knize *Islám v srdci Evropy*:

Náhrobky na muslimském hřbitově v Třebíči nesou zajímavé známky propojení funerální islámské tradice s tradicí ryze středoevropskou. Na náhrobcích sice najdeme v arabštině provedené nápisy (převážně formule „Ve jménu Boha milosrdného, slitovného“ – basmala a další verše z Koránu), jinak se však hroby od „pravých“ muslimských výrazně liší svou zdobností. V islámském světě je totiž nepředstavitelné, aby

²²⁸ Srov. TOPINKA, Daniel. (ed.) *Muslimové v Česku. Etablování muslimů a islámu na veřejnosti*. Brno: Barrister a Principal, o. p. s., 2016, s. 167.

²²⁹ Srov. TOPINKA, Daniel. (ed.) *Muslimové v Česku*, s. 162-163.

²³⁰ Srov. K LAPETEK, Martin. *Umírání a smrt: Realizace náboženských pravidel v nemuslimském prostředí*, s. 279.

byla na náhrobku z leštěného mramoru umístěna fotografie zesnulého, hrob vyzdoben vázou s květinami nebo dokonce svíčkou.²³¹

V České republice je doporučované obrátit se na muslimské nadace v souvislosti s vypravením pohřbu příslušníka muslimské komunity. Ta je připravena zajistit rituální omytí zemřelého a následně spolupracuje s pohřební službou.²³² Podle českých právních norem se zesnulý pohřbívá v rakvi. Znění zákona není jednoznačné. Dle vysvětlení ministerstva pro místní rozvoj je možné pohřbít zemřelého pouze v rubáši, ovšem jen na neveřejném pohřebišti.²³³ Muslimská obec v současné době nedisponuje neveřejným pohřebištem, protože v době její registrace u Ministerstva kultury ČR v roce 2004 je registrována bez zvláštních práv, což znamená bez možnosti zřídit neveřejné pohřebiště.²³⁴ Rakve se v islámské tradici původně nepoužívaly, ale od 12. století se začaly při pohřbu objevovat. Ani v současné době toto ustanovení s použitím rakve nevidí muslimové jako problematické. Specifikem je islámské ustanovení o uložení do hrobu pouze jednoho zemřelého. Pohřbení více osob do jednoho hrobu vnímají jako nedůstojné. Nájem hrobového místa se sjednává na určitý počet let. V případě neprodloužení nájmu hrozí, že by mohlo být místo pronajato dalšímu nájemci, s čímž se islám neztotožňuje.²³⁵

V rámci své disertační práce se Martin Klapetek věnuje i praktickému naplnění náboženských pravidel islámu v nemuslimské společnosti. Popisuje, jak se v místních společenstvích vyznavačů islámu praktikují tradiční náboženská pravidla vztahující se k umírání, smrti a pohřbu, které prožívají muslimští věřící ve své nové zemi.²³⁶ Přestože zkoumání probíhalo v německy mluvících zemích, tak se domnívám, že tato zjištění a praktické informace týkající se společenského života by byla uplatnitelná i v naší republice s přihlédnutím k našemu právnímu řádu. Práce tamních religionistických

²³¹ MENDEL, Miloš – OSTRÁNSKÝ, Bronislav – RATAJ, Tomáš. *Islám v srdci Evropy*, s. 424.

²³² Srov. KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví*, s. 89.

²³³ Srov. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. *Novela zákona o pohřebnictví*. [2020-08-30]. <<https://mmr.cz/cs/caste-dotazy/pohrebnictvi/novela-zakona-o-pohrebnictvi>>.

²³⁴ Srov. Ustanovení § 7 Zvláštní práva registrovaných církví a náboženských společností. Zákon č. 3/2002 Sb., zákon o svobodě a náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech).

²³⁵ Srov. OSTRÁNSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, s. 180-181.

²³⁶ Srov. KLAPETEK, Martin. *Muslimské organizace v Německu, Rakousku a Švýcarsku. Význam náboženství jako identifikačního prvku při integraci do západních společností*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011, s. 109-117.

i komunitních center spolu s muslimskými organizacemi se snaží poskytnout informace oběma stranám.

Závěr

Cílem mé bakalářské práce bylo vyhledat údaje týkající se tématu smrti a zjistit, jak k němu přistupují lidé, kteří se hlásí ke křesťanské a islámské duchovní tradici. Prvně jsem popsala přístup k nemocným a umírajícím, navázala jsem tématem smrti a pohřebními rituály.

Ve shodě s učením církve, které předložil II. vatikánský koncil, bych ráda přispěla tímto tématem k vzájemnému poznávání monoteistických tradic, k nacházení shod i rozdílů. Církev nás vybízí ke spolupráci a dialogu s věřícími jiných náboženství, k podpoře duchovního a mravního dobra. Mezinárodní teologická komise mluví o nezbytném mezináboženském dialogu, který se ptá po smyslu života, doporučuje spolupráci na poli spravedlnosti a míru ve světě a vyzývá, aby křesťané nestáli stranou.²³⁷ Ukládá si úkoly pátrat po smyslu, obsahu a hodnotě různých náboženství, které pak postaví před svou vlastní víru.²³⁸ Abychom pochopili dialog s ostatními, musíme znát nejprve sami sebe, ale na druhé straně plodný dialog povedeme, pokud budeme znát i ostatní.

Blíže k přátelství s muslimskými věřícími nás přibližuje papež František, který se v roce 2019 účastnil mezináboženského kongresu na Arabském poloostrově. Tento kongres je pokládán za milník v rozvoji vztahů mezi katolickou církví a muslimským světem. V dokumentu, který podepsal papež František v Abú Dhábí společně s velkým imámem káhirské univerzity Al-Azhar Ahmedem Al-Tajíbem nazvaným „*Lidské bratrství*“ s podtitulkem „*Za světový mír a společné soužití*“, se praví o dialogu mezi věřícími, kteří se mají potkávat v prostoru společných duchovních, lidských a sociálních hodnot a probudit toto setkání šířením morálních ctností v náboženstvích. Oba nabízí pozvání ke smíření a bratrství mezi všemi věřícími i nevěřícími, mezi lidmi dobré vůle.²³⁹

V bakalářské práci jsem se věnovala okruhům, které s tematikou smrti úzce souvisí: vztah současné společnosti k nemoci a umírání. Zajímalo mě také, zda se objevují

²³⁷ Srov. KN 2.

²³⁸ Srov. KN 6.

²³⁹ Srov. *Dokument über die Brüderlichkeit aller Menschen. Für ein friedliches Zusammenleben in der Welt.* [2020-11-15]. <http://www.vatican.va/content/francesco/de/travels/2019/outside/documents/papa-francesco_20190204_documento-fratellanza-umana.html>.

kulturní rozdíly mezi věřícími obou srovnávaných monoteistických tradic a dospěla jsem k závěru, že péče o nemocné a umírající je ze strany muslimské rodiny zřejmě intenzivnější, tedy ve srovnání se současnou podobou evropské kultury, která sice staví na základech křesťanských hodnot, ale péče o nemocné a umírající se v současnosti v naší kultuře projevuje spíše v decentní formě.

Smrt provází člověka od nepaměti a její prožívání je i u člověka v těchto tradicích emocionálně náročné. K jejímu zpracování je podle odborníků potřeba dostatek času, v některých případech však nejde o přijetí, ale pouze o akceptaci, že zemřelý už tady není. Srovnáním studií, jež se tématy zabývaly, ale nelze dojít k jasnému závěru, že náboženské vyznání má vliv na zpracování vlastního okamžiku smrti a zármutku ze ztráty blízké osoby. Studie nevykazují jednotné výsledky a sami autoři se následně odvolávají na metodickou náročnost takových výzkumů. Přesto se obecně v literatuře uvádí převážně pozitivní vliv náboženské praxe na přijetí vlastní smrti nebo vyrovnání se se ztrátou blízké osoby.

Podstatná část práce je věnována popisu a porovnání pohřebních rituálů. Přestože je na první pohled patrná vnější odlišnost, mají mnoho společného. Společným znakem je úcta k mrtvým. Také pieta k tělu zemřelého je rysem morální kultivovanosti a projevuje se v důstojném zacházení s mrtvým tělem. V islámu se dbá na přesně stanovenou rituální očistu těla, ale nelze říct, že křesťanství přes přímou absenci přípravných rituálů by nevěnovalo úpravě mrtvého těla před pohřbením patřičnou úctu. V křesťanské praxi jsou možné dva způsoby pohřbu, církevní pohřeb se má dle doporučení konat s uložením těla do země, stejně tak lze tělo i zpopelnit, což islámská tradice přísně zakazuje. Ke studování tématu jsem použila liturgickou knihu pohřebních obřadů. Praktické předpisy v islámu obsahují četné hadíthy, které se věnují konkrétním situacím a doporučením v životě muslima včetně těch, jež jsou spojeny s koncem života člověka.

Rozdíl mezi tradicemi lze spatřit v praxi návštěv hrobů a hřbitovů. U nás neexistuje žádné stanovisko společenské či teologické, které by bránilo v navštěvování hrobů a hřbitovů všem příslušníkům společnosti. V rámci islámu je tradice k přístupu návštěv hřbitovů nejednotná. Někde je povolena, jinde, podle některých škol, přísně zakázána. Jednotný není ani islámský předpis, který upravuje návštěvy žen na hrobech zemřelých, jak vyplývá ze studií autorů. Ženám část islámu návštěvy hrobů umožňuje, jiná je

nepovoluje, neboť jsou obavy z jejich možných hlasitých emocionálních projevů, které mají rušit mrtvé. O dětech se v dostupné literatuře nepíše. V poslední podkapitole nabízím pohled na pohřbívání muslimských věřících v naší zemi.

Mezináboženský dialog přísluší ke křesťanskému povolání. Prvním krokem k takovému dialogu je plně poznat sebe sama, poznat se pohledem jiných náboženství a hledat smysl a hodnotu ostatních.²⁴⁰ Za tímto účelem byly vypracovány mnohé studie. Např. Martin Klapetek takovou studii provedl v německy mluvících zemích, kde je delší historická zkušenost s migrací. Kladl si otázky v souvislosti se začleněním příchozích občanů do země, zjišťoval, zda je možné usilovat o proces integrace muslimských věřících do našeho kulturního okruhu²⁴¹, který staví na křesťanských hodnotách. Jak ovšem Klapetek zdůraznil, tento mezináboženský dialog musí probíhat i v praktickém životě, přičemž se ukazuje, že dnes už existuje celá řada organizací, které přispívají k tomuto procesu integrace a současně se snaží o prohloubení tradičních forem náboženství.²⁴²

Mezinárodní teologická komise v dokumentu o nekřesťanských náboženstvích ukazuje na důležitost mezináboženského dialogu: „*Náboženský dialog patří ke křesťanskému povolání. Je v souladu s dynamikou živého předávání tajemství spásy, jejíž univerzální svátostí je. Mezináboženský dialog je úkonem tohoto předávání.*“²⁴³

²⁴⁰ KN 7.

²⁴¹ Minimálně v prostředí německy mluvících zemích.

²⁴² Srov. KLAPETEK, Martin. *Muslimské organizace v Německu, Rakousku a Švýcarsku*, s. 214.

²⁴³ KN 114.

Seznam použitých zkratk

AAS	Acta Apostolicae Sedis
AL	Amoris laetitia
Gn	Genesis
GS	Gaudium et spes
Jb	Kniha Jób
1K	První list sv. apoštola Pavla Korint'anům
2K	Druhý list sv. apoštola Pavla Korint'anům
KKC	Katechismus katolické církve
KN	Křesťanství a ostatní náboženství
LG	Lumen gentium
L	Evangelium podle sv. Lukáše
Mk	Evangelium podle sv. Marka
NAe	Nostra aetate
Ř	List sv. apoštola Pavla Římanům
SC	Sacrosanctum concilium
Sb.	Sbírka zákonů
2S	Druhá kniha Samuelova
Zj	Kniha zjevení
Ž	Žalm
Žd	List Židům

Seznam literatury

Prameny

Benedikt XVI. *Spe salvi*. O křesťanské naději z 30. listopadu 2007. Praha: Paulínky, 2008. AAS 99 (2007) 985-1027.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad. 6. vydání. Praha: Biblická společnosti, 1992.

Deklarace o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím. *Nostra aetate*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. AAS 58 (1966) 740-744.

František. *Amoris laetitia*. Radost z lásky z 19. března 2016. Praha: Paulínky, 2016. AAS 108 (2016) 311-446.

Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

Katolická církev. Česká biskupská konference. *Pohřební obřady*. 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.

Katolická církev. *Misál na neděle a význačné dny liturgického roku*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.

Kodex kanonického práva. Úřední znění textu a překlad do češtiny. Latinsko-české vydání s věcným rejstříkem. Praha: Zvon. České katolické nakladatelství, 1994.

Korán. Z arabského originálu Al Qur'án podle různých vydání přeložil, předmluvou, komentářem a rejstříkem opatřil Ivan Hrbek, Praha: Československý spisovatel, s. r. o., 2012.

Kongregace pro nauku víry *Ad resurgendum cum Christo* z 15. srpna 2016. AAS 108 (2016) 1288-1292. [2020-08-05]. <<http://www.liturgie.cz/shared/clanky/102/2016-CDS-Instrukce-Ad-resurgendum.pdf>>.

Konstituce o posvátné liturgii. *Sacrosanctum concilium*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. AAS 56 (1964) 97-134.

Mezinárodní teologická komise. *Křesťanství a ostatní náboženství*. Překlad a úvodní studie C. V. Pospíšil. 1. vyd. Praha: Krystal OP, 1999.

Mezinárodní teologická komise. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*. Olomouc: Centrum Aletti. Refugium Velehrad-Roma, 2008.

Nejvyšší posvátná kongregace Svatého oficia *Piam et constantem* z 5. července 1963. AAS 56 (1964) 822-823.

Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě. *Gaudium et spes*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. AAS 58 (1966) 1080-1120.

Pavel VI. *Evangelii nuntiandi*. Hlásání evangelia z 8. prosince 1975. Praha: Zvon, 1990. AAS 68 (1976) 5-76.

Věřoučná konstituce o církvi. *Lumen gentium*. In *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. AAS 57 (1965) 5-71.

Primární literatura

ONDRAČKA, Lubomír – KROPÁČEK, Luboš – HALÍK, Tomáš – LYČKA, Milan – ZEMÁNEK, Marek. *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010.

Sekundární literatura

ADAM, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2008.

AN-NAWAWÍ, Jahjá. *Zahrady spravedlivých. Sbíрка výroků proroka Muhammada*. Přeložil a komentářem opatřil Petr Pelikán. Praha: Nakladatelství AMS, 2008.

ARIÈS, Philippe. *Dějiny smrti*. Díl 2: Zdivočelá smrt. 1. vyd. Praha: Argo, 2000.

ASSMANN, Jan – MACHO, Thomas. *Smrt jako fenomén kulturní teorie. Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě. S doprovodnou studií Thomase Macha „Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě“*. Praha: Vyšehrad, 2003.

BOUBLÍK, Vladimír. *Teologie mimokřesťanských náboženství*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.

BORRMANS, Maurizio. Muslimové před tajemstvím kříže. *Salve. Revue pro teologii a duchovní život*. 2017, roč. 27, č. 2-3, s. 57-70.

ČERVENKOVÁ, Denisa. *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*. Praha: UK v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016.

ČERVENKOVÁ, Denisa – RETHMANN, Albert-Peter. *Islám v českých zemích*. Praha: KTFUK, Centrum pro studium migrace, 2009.

DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Kvalita života seniorů v domovech pro seniory*. Praha: Grada Publishing a. s., 2012.

ESS van, Josef. *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra. Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam*. Band IV mit Gesamtregister der Bände I-VI. Berlin, New York: de Gruyter, 1997.

GRÜN, Anselm. *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.

HALÍK, Tomáš. *Prolínání světů. Ze života světových náboženství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.

HATTSTEIN, Markus – DELIUS, Peter. *Islám. Umění a architektura*. Nakladatelství Slovart, 2006.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Thanatologie. Nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén, 2000.

ISLAM, Yusuf. Sunna. *O chování proroka Muhammada s komentáři*. Praha: Islámská nadace v Praze, 2006.

JOURNET, Charles. *Promluvy o posledních věcech*. Praha: Krystal OP, 2014.

KLAPETEK, Martin. *Muslimské organizace v Německu, Rakousku a Švýcarsku. Význam náboženství jako identifikačního prvku při integraci do západních společností*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011.

KOTRLÝ, Tomáš. *Pohřebnictví. Zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. 1. vydání. Praha: Linde Praha, 2013.

KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. 6. vydání. Praha: Vyšehrad, 2015.

KŘIKAVOVÁ, Adéla – MENDEL, Miloš – MÜLLER, Zdeněk – DUDÁK, Vladislav. *Islám. Ideál a skutečnost*. Praha: Baset, 2002.

KÜBLER-ROSS, Elizabeth. *O smrti a umírání. Co by se lidé měli naučit od umírajících*. Praha: Portál, 2015.

KÜNG, Hans – ESS, van Josef. *Křesťanství a islám. Na cestě k dialogu*. Praha: Vyšehrad, 1998.

MENDEL, Miloš. *Muslimové a jejich svět. O víře, zvyklostech a smýšlení vyznavačů islámu*. Praha: Dingir, 2016.

MENDEL, Miloš – OSTŘANSKÝ, Bronislav – RATAJ, Tomáš. *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha: Akademia, 2007.

MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium a pastorači*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010.

NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013.

NEŠPOROVÁ, Olga. Století proměn v pohřbívání: od církevního uložení do země ke zpopelnění bez obřadu. *Český lid* 2013, roč. 100, č. 2, s. 183-204.

NEŠPOR, Zdeněk, R. *Příliš slábi ve víře. Česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010.

NOVOTNÝ, Vojtěch. *Úvod k eschatologii*. Praha: KTF, 2011. [2020-11-01]. <http://ktf.cuni.cz/~novotny/statistiky/eschatologie/novotny_uvod_k_eschatologii.pdf>.

OSTŘANSKÝ, Bronislav. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*. Praha: Nakladatelství Libri, 2009.

- OSTŘANSKÝ, Bronislav. (ed.) *Smrt, hroby a záhrobí v islámu. Poslední věci člověka pohledem muslimských pramenů*. Praha: Akademia, 2014.
- PAVLINCOVÁ, Helena a kol. *Slovník: judaismus, křesťanství, islám*. Praha: Mladá fronta, 1994.
- RATZINGER, Joseph. *Eschatologie. Smrt a věčný život*. 3. vyd. Brno: Barrister a Principal, 2017.
- SCHERER, Georg. *Smrt jako filozofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.
- SKÁLA, Bohumil – SLÁMA, Ondřej – VORLÍČEK, Jiří – KABELKA, Ladislav. *Paliativní péče o pacienty v terminálním stadiu nemoci. Doporučený diagnostický postup pro všeobecné praktické lékaře*. Společnost všeobecného lékařství ČLS JEP, 2011.
- STEJSKAL, David. – ŠEJVL, Jaroslav. a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2011.
- ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Poradenství pro pozůstalé. Principy, proces, metody*. 2. aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing a. s., 2013.
- ŠTEFAN, Jiří – HLADÍK, Jiří a kol. *Soudní lékařství a jeho moderní trendy*. Praha: Grada, 2012.
- TOPINKA, Daniel. (ed.) *Muslimové v Česku. Etablování muslimů a islámu na veřejnosti*. Brno: Barrister a Principal, o. p. s., 2016.
- VORLÍČEK, Jiří – ADAM, Zdeněk – POSPÍŠILOVÁ, Yvona a kol. *Paliativní medicína*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2004.
- WAARDENBERG, Jacques. *Bohové z blízka. Systematický úvod do religionistiky*. Brno: Nakladatelství Georgetown, Ústav religionistiky filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 1997.
- WERNER, Helmut. *Islámská kniha mrtvých. Představy islámu o onom světě*. Hodkovičky: Pragma, 2003.

Internetové zdroje

Dokument über die Brüderlichkeit aller Menschen. Für ein friedliches Zusammenleben in der Welt. [2020-11-15].

<http://www.vatican.va/content/francesco/de/travels/2019/outside/documents/papa-francesco_20190204_documento-fratellanza-umana.html>.

MALINA, Jaroslav. Encyklopedie antropologie [online]. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2011 [2018-11-16]. Elportál. <<http://is.muni.cz/elportal/?id=962501>>.

ŠPIRUDOVÁ, Lenka a kol. *Pečujeme o klienty odlišných etnik a kultur. Transkulturní péče v praxi. Uživatelský manuál pro zdravotnická zařízení v ČR* (výstup projektu „Překonání komunikačních bariér při péči o pacienty odlišných etnik a kultur“ pro MZČR). (2.2004) [2020-07-24]. <http://www.meta-ops.cz/sites/default/files/pecujeme_o_klienty_odlisnych_etnik_a_kultur.pdf>.

WEINIGER, J. Ruth Hravost na hrobech. *Dinger, religionistický časopis* 2011, roč. 14, č. 3, s. 90-91. [2019-05-21]. <<http://dingir.cz/archiv/Dingir311.pdf>>.

Unesco. Culture Heritage Centre. Wadi Al-Salam Cemetery in Najaf. [2020-08-29]. <<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5578/>>.

Výzkumy

CHAGGARIS, M. – LESTER, D. Fear of death and religious belief. *Psychological Reports*. 1989; 64: 274. [2020-07-31]. <<https://austinpublishinggroup.com/psychiatry-behavioral-sciences/fulltext/ajpbs-v4-id1061.php>>.

LESTER, D. – ABDEL-KHALEK AM. Religiosity and death anxiety using non-West scales. *Psychological Reports*. 2008; 103: 652. [2020-07-31]. <<https://austinpublishinggroup.com/psychiatry-behavioral-sciences/fulltext/ajpbs-v4-id1061.php>>.

KOVÁČSOVÁ, Andrea. *Pohřbívání muslimů v České republice*. Bakalářská práce. FF UK Praha, 2017.

NEŠPOROVÁ, Olga. *Reflexe smrti a pohřební obřady v současné české společnosti*. Disertační práce. FHS UK Praha, 2008.

STEM/MARK. *Umírání – nový výzkum, nové výsledky*. [2020-08-20].
<<https://www.umirani.cz/sites/default/files/custom-files/cesta-domu-zprava-umirani-a-pece-o-nevylecitelne-nemocne-2013.pdf>>.

Český statistický úřad. *Vývoj úmrtnosti v České republice v roce 2006-2016*. (12.12.2017) [2020-07-04].
<<https://www.czso.cz/documents/10180/45964394/1301251719.pdf/9a4a1d35-515e-48e1-90da-298c924089d0?version=1.0>>.

VIRÁGOVÁ, Jana. *Tradice spjaté s narozením, svatbou a pohřbem v islámské kultuře na případu syrských, jordánských, palestinských a českých sunnitských muslimů*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2013.

Zákonné normy

Zákon č. 3/2002 Sb., zákon o svobodě a náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech).

Zákon č. 193/2017 Sb., kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. *Novela zákona o pohřebnictví*. [2020-08-30].
<<https://mmr.cz/cs/caste-dotazy/pohrebnictvi/novela-zakona-o-pohrebnictvi>>.

Transkripce arabských výrazů

Převzata podle prof. PhDr. Luboše Kropáčka, CSc. a PhDr. Bronislava Ostřanského.